

**O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O`RTA MAXSUS TA`LIM VAZIRLIGI
NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI
PEDAGOGIKA FAKULTETI**

5110900- Pedagogika-Psixologiya yo`nalishi

4-bosqich 409 – guruh talabasi

Abdujalilov Baxridin Baxtiyor o`g`lining

bakalavr darajasini olish uchun

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

**Mavzu: Ta`limning insonparvarlashtirish g`oyalari
rivojlanishini taxliliy o`rganish.**

Namangan - 2019

MUNDARIJA

Kirish	3
I BOB. TA'LIMNING INSONPARVARLASHTIRISH G'OYALARI RIVOJLANISHINI TAXLILY O'RGANISH HAQIDA ILMIY NAZARIY ASOSLARI	9
1.1. Uzluksiz ta'lim tizimining faoliyat ko'rsatish prinsiplari va ularni joriy etish yo'llari	10
1.2. Ta'lim mazmunini belgilash tamoyillari va mezonlari	17
XULOSA	57
II BOB. TA'LIMNING INSONPARVARLASHTIRISH G'OYALARI ASOSIDA YOSHLARGA TA'LIM-TARBIYA BERISHNING PEDAGOGIK YONDOSHUVLARI	58
2.1. Ta'lim-tarbiya jarayonini insonparvarlashtirish va demokratlashtirish.....	58
2.2. Insonparvarlik yondashuvi asosida ta'lim sifatini oshirish.	61
Xulosa	66
Xulosalar	70
Tavsiyalar	72
Foydalanilgan adabiyotlar	73

KIRISH

Mavzuning dolzarbligi.

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev xalqimizni istiqlol yo'lidan dadil va mardona boshlab, uni ozod va erkin hayot sari boshlashga da'vat etgan bugungi kunda yurtimizni dunyodagi ilg'or mamlakatlar qatoriga olib chiqishga undayotgan kuch ham avvalo Vatan muhabbati, Vatanga sadoqati tuyg'usidir.

Muxtasar qilib aytadigan bo'lsak, o'z yurtining shonli tarixi beqiyos tabiati, uning bag'rida yashaydigan xalqning fazilatlari, urf-odat va qadriyatlarini ongli ravishda biladigan, ularning ma'nosini tushuna oladigan odamgina Vatanning qadriga yetadi, uni shon-shavkati va obro'si uchun jon kuydiradi, uning himoyasi uchun kurashlarga doim tayyor bo'ladi. Vatanga bo'lgan mehr-muhabbatni Alloh taalo qalbimizga ato etgan ilohiy muhabbat – tug'ilib o'sgan shahrimiz yoki qishlog'imizga, ona yurtimiz go'zal O'zbekistonga bo'lgan mehr va sadoqat tuyg'usini pok saqlashimiz lozim. Vatanni anglash uchun o'zimizni, bizning ona xalqimiz, olis ajdodlarimiz kim bo'lganini, ular qanday maqsadlar yo'lida kurashib yashaganini anglashimiz lozim.

Vatanni, kindik qonimiz tomgan diyori mohiyatini, uning qadr-qimmatini teran anglash uchun biz birinchi galda yurtimizning boy va qadimiy tarixini, uning jo'g'rofiyasi, iqtisodiy siyosati, madaniyati, asrlar davomida gullatib-yashnatib kelayotgan xalqimizning urf-odatlari, marosimlari, turmush tarzi va qadriyatlarini yaxshi bilishimiz zarur.

Har bir inson o'z tug'ilgan yurtiga bo'lgan muhabbati va sadoqatini turli shakllarda ifoda etadi. Kimdir sidqidildan mehnat qilib, Vatanning moddiy boyliklarini oshiradi, uning iqtisodiy qudratini mustahkamlashga xissa qo'shadi. Yana birov betakror iste'dodi va kuch-g'ayratini ona diyori ravnaqi, uning obro'e'tiborini yuksaltirish yo'lida safarbar etadi. Yana kimdir Vatan sarxadlarida tunukun sergak turib, uning har qarich yerini ko'z qorachig'iday asraydi. Bularning barchasi insonga xos bo'lishi insonparvarlik deb ataladigan noyob va muqaddas tuyg'uning amalda namoyon bo'lishidir. Qachonki odam o'z ona yurtining dardi tashvishi, shodligi quvonchi bilan hamisha hamnafas yashasa, xatto Vatan uchun

jonini ham fido qila olsa, Vatanparvarlik shunchaki tuyg'uga emas, yuksak insoniy fazilatga aylanadi.

Vatanparvarlik deb, o'z yurtini sevish, unga sadoqat bilan xizmat qilish, uning taraqqiyoti, tinchligi va mustaqilligi yo'lida jismu - jonini safarbar etish, fidoyilik ko'rsatib yashashga aytiladi.

Vatanni haqiqiy vatanparvar farzandlar dunyoga tanitadi. Vatan tuprog'i haqiqiy vatanparvar insonlar tufayli aziz va muqaddas bo'ladi.

Hozirgi dunyoda vatanparvarlik fazilatlari ayniqsa yoshlar timsolida yaqqol namoyon bo'lmoqda. Ular ilm-fan, san'at, madaniyat, sport, zamonaviy kasb-hunar, harbiy soha va umuman, hayotning barcha jabxalarida turli yangiliklarni amalga oshirib, kashfiyotlar qilib, yuksak natijalar ko'rsatib, o'z yurtini olamga tanitmoqda. Shunday yoshlar safi kundan - kunga ko'payib bormoqda. Shuni nazarda tutib, xalqimiz "Yoshlar Vatan kelajagi" deydi.

Yoshlar hamma zamonlarda ham millat suyanchi, xalqning tayanchi bo'lib kelgan. O'zining kelajagini o'ylagan har qanday davlat avvalo yoshlarni ta'lim-tarbiyasiga katta e'tibor beradi. Biz Yaponiya davlatini yaxshi bilamiz. Bu davlat ikkinchi jahon urushida mag'lubiyatga uchrab, juda ko'p zarar ko'rgan edi. Uning Xirosima va Nagasaki degan shaharlariga tashlangan atom bombasining fojeali oqibatlarini hozirgacha bu yurt odamlari taqdirida sezilib kelmoqda. Shunday og'ir va murakkab axvolga tushib qolganiga qaramay, bu davlat urishdan keyin yoshlar tarbiyasiga katta e'tibor berdi. Birinchi galda ta'lim tizimi isloh etildi. Buning natijasida yoshlar eng zamonaviy bilimlarni egallab o'z yurtini taraqqiyot borasida jahondagi oldingi o'rinlarga olib chiqa boshladi. Millionlab vatanparvar yoshlarning kuch-g'ayrati va fidoiyligi bilan bugungi kunda Yaponiya dunyodagi eng qudratli davlatlardan biriga aylandi.

O'z tariximizning o'tgan asr boshidagi davriga e'tibor beraylik, o'sha paytda qalbi va ongi ma'rifat bilan to'lgan yurtimiz yoshlari taraqqiyot g'oyalarini o'rtaga tashlab, gazeta-jurnallar nashr ettirish, maktablar ochish, teatr tomoshalari qo'yish, xayriya jamiyatlari tuzish kabi ezgu ishlar bilan shug'ullangan. Xususan, Maxmudxo'ja Bexbudiy, Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Sulaymon o'g'li Cho'lpon,

Abdulla Qodiriy, Abdulla Avloniy kabi iste'dodli bobolarimiz ilk asarlarini yozib, ma`rifatchilik faoliyatini boshlaganda xali yosh o'spirin edi. Ular butun qalb va vujudi bilan o'z xalqini ozod, Vatanini mustaqil holda ko'rishga intilar edi. Afsuski mustabid sho'ro tuzimi ularning olijanob intilishlariga yo'l bermadi. Bu zotlar o'sha yovuz tuzim qurboniga aylandi. Lekin ularning insonparvarlik g'oyasi, o'lmas nomlari xalqimiz xotirasidan mustahkam o'rin oldi. Bu misollardan shunday xulosa qilish mumkinki, yoshlar hamisha jamiyatni yangilikka boshlaydi, o'zlarini kuch g'ayrati, bilim va iste'dodi bilan Vatanni qudratini yanada oshirishga xizmat qiladi.

Tarixning ana shunday saboqlarini hisobga olgan holda, bugungi kunda mamlakatimizda yoshlarni ta'lim-tarbiyasiga katta e'tibor berilmoqda. Bu borada Birinchi Prezident Islom Karimovning quyidagi so'zlari alohida ahamiyatga molikdir.

“Mening eng katta ishonchim – yosh avloddir. Zamonaviy bilimga ega, odobli, ilmi, ko'rsang xavasing keladigan, barkamol va shijoatli farzandlarimizdir. Men o'zimning taqdirimni ham ana shularning qiyofasida ko'raman. Kishi ana shunday farzandlari borligidan kuch oladi, ongi tiniqlashadi, rag'batlanadi, ko'ksim tog'day ko'tariladi”.¹

Hozirgi kunda yurtimiz, xalqimiz oldida turgan yuksak maqsadlarga erishishi uchun mamlakatimizda yosh avlodning har tomonlama kamol topishiga xizmat qiladigan ijtimoiy tizim ishlab chiqilgan. Bu tizimning qonuniy asosini “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi,” “Ta'lim to'g'risida”gi qonun, sog'lom avlodni voyaga yetkazish masalalariga doir Prezidentning ko'plab farmonlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlari, davlat dasturlari tashkil etadi.

Ayniqsa, ta'lim tizimini tubdan o'zgartirish, uni jahon talablari darajasiga ko'tarishini, zamonaviy fikrlaydigan yuksak malakali kadrlarni, yangi insonni tarbiyalab yetishtirishni ko'zda tutadigan Kadrlar tayyorlash milliy dasturi haqida alohida to'xtalish lozim. Bu dastur biz barpo etayotgan huquqiy demokratik

---

1. Barkamol avlod orzusi Temur Tuzuklar Sh. Qurbonov, H. Saidov, R. Aliddinov. – Toshkent: Sharq nashriyoti-matbaa kontserni Bosh taxriiyati, 1999. – 143-bet.

davlat, fuqarolik jamiyati talablariga javob beradigan yoshlarni tarbiyalashga qaratilgani uchun yuksak ma`rifatga ega asoslanadi. U ta`lim tizimini demokratlashtirish va erkinlashtirishni ko`zda tutadi. Shuning uchun ushbu dastur qabul qilinganidan so`ng uning talablari asosida amalga oshirilgan islohotlar natijasida milliy ta`lim tizimimiz sifat jihatdan mutlaqo o`zgardi. Mustaqillik yillarida mamlakatimizda qanday yangi universitet va o`quv markazlari tashkil etilgani, yoshlarimiz uchun “Umid” jamg`armasi grantlari orqali chet ellarga borib o`qish imkoniyatlari yaratilgan. Bular ham yurtimizda shakllangan yangi ta`lim tizimi imkoniyatlaridan biridir.

Eng muhimi bu tizim yoshlarning erkin bilim olishi, sog`lom va barkamol bo`lib voyaga yetishi uchun xizmat qiladi. Shuni nazarda tutib, Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev shunday degan edi:

“Demokratik jamiyatda bolalar, umuman, har bir inson erkin fikrlaydigan etib tarbiyalanadi. Agar bolalar erkin fikrlashni o`rganmasa, berilgan ta`lim samarasi past bo`lishi muqarrar”.²

Lekin bugungi hayot shunchalik murakkabki, vatanimizning kelajagini ko`ra olmaydigan, uning buyuk davlatlar qatoridan joy olishini istamaydigan kuchlar ham ko`plab topiladi. Ular avvalo yurtimiz istiqbolini belgilab beradigan yosh avlodni o`z ta`sirlariga olmoqchi, shu tariqa mamlakatimiz kelajagiga bolta urmoqchi bo`ladi. Bunday xavf-xatarlarga xalqaro terrorchilik va ekstremizm, diniy aqidaparastlik, har xil zararli mafkuraviy oqimlar, axloqsizlik, giyohvandlik, ichkilikbozlik, kashandalik kabi illatlar kiradi.

Birinchi Prezidentimizning “G`oyaga qarshi faqat g`oya, fikrga qarshi faqat fikr, jaholatga qarshi ma`rifat bilan kurasha olish mumkin” degan fikrlarni eshitganmiz. Demak bugungi kunda yoshlarning yo`lida g`ov-to`siq barcha illatlarga qarshi kurashishning eng samarali yo`li-bilim va ma`rifatdir. Shuning uchun mamlakatimizda ta`lim sifatini yaxshilashga, yoshlarni ma`naviy – ma`rifiy

---

2. Mirziyoev Sh.M.Erkin va faravon,demokratik O`zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz.T.:”O`zbekiston”2016-56 bet.

jihtadan barkamol qilib tarbiyalashga katta e`tibor berilmoqda. Demak yomondan yaxshini, zarardan foydani yanada ko`proq farqlay olish uchun tinimsiz o`qish, o`z bilimini muttasil oshirib borish zarur. Shundagina Vatanimizga munosib farzand bo`lib yetishamiz.

Inson uchun kindik qoni tomgan qadrdon o`lkada yashash qanchalik ulug` baxt bo`lsa, uning kelajagini barpo etishda ishtirok etish shunchalik katta baxtdir. Yoshlar zimmasida ham ana shunday mas`uliyatli vazifa bor. Shuni yodda tutish lozimki bunyodkor avlodning ishtirokida barpo etilayotgan jamiyat Vatanimiz tarixidagi eng adolatli, eng erkin va faravon jamiyat bo`ladi. Bu jamiyatning qiyofasini ozod va obod Vatan bag`rida voyaga yetgan, har tomonlama barkamol, aqlli va iste`dodli, kuchli va g`ayratli insonlar belgilab beradi. Xarakat qilamizki biz yoshlar ana shunday yurtiga sodiq, vatanparvar inson bo`lib voyaga yetamiz. Buning uchun o`sib kelayotgan yosh avlodlarning har tomonlama kamol topishda maktab, oila, mahalla hamkorligini yaxshi yo`lga qo`yish, omma orasida kitobxonlik madaniyatini shakllantirish ishlarini targ`ibot qilish, yoshlarga ta`lim-tarbiya berishda insonparvarlik g`oyalari asosida yondoshish kutilgan natijalarni beradi.

Bitiruv malakaviy ishning maqsadi: O`quvchilarga ta`lim-tarbiya berishda insonparvarlik g`oyalariga yondoshish jarayonidan iborat.

Bitiruv malakaviy ishning vazifalari: Oldimizga qo`ygan maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalarni belgiladik .

- Mavzuga oid adabiyotlarni to`plash va taxlil qilish.

-O`quvchilarning o`zlariga ham insonparvarlik g`oyalariga yondoshish jarayonlariga oid ma`lumotlar yig`ish va ularni izohlash orqali ta`lim-tarbiya sifatini samarali bo`lishiga o`z xissasini qo`shishni tashkil qilish.

**Bitiruv malakaviy ishning ob`ekti:** Maktab o`quvchilari.

Bitiruv malakaviy ishning predmeti: O`quvchilarga ta`lim-tarbiya berishda insonparvarlik g`oyalariga yondoshish jarayoning shakl va vositalari.

Bitiruv malakaviy ishning metodi: Suhbat, savol-javob, kuzatish, so`rovnomalar, o`quvchilarni mustaqil izlanishlari asosida olib borish.

Bitiruv malakaviy ishning tuzilishi: kirish, 2 bob, 4 ta reja, tajriba-sinov ishlari, xulosa,tavsiyalar va foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatidan iborat.

1-bob. Ta'limning insonparvarlashtirish g'oyalari rivojlanishini taxliliy o'rganishning nazariy asoslari.

1.1 Uzlaksiz ta'lim tizimining faoliyat ko'rsatish prinsiplari va ularni joriy etish yo'llari.

- **Ta'lim-** ta'lim oluvchiga maxsus tayyorlangan mutaxassislar yordamida bilim berish va ulardagi ko'nikma hamda malakalarni shakllantirishdagi ikki yoqlama jarayon.

- **Muhit-** bu shaxsning shakllanishiga ta'sir etuvchi tashqi voqea-hodisalar majmui.

Demokratiya (yunoncha "demos-xalq va kratos-hokimiyat, xalq hokimiyati ma'nosini anglatadi). Har qanday davrning, har qanday jamiyatning va har qanday xalqning o'ziga xos demokratiyasi bo'ladi. Ya'ni, demokratik tamoyillarni belgilashda, jamiyatning obyektiv va subyektiv shart-sharoitlari asosida shakllangan xalqning, millatning ijtimoiy ongi va psixologiyasi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Demokratlashtirish - oliy o'quv yurtini boshqarishdan tortib, uning butun ichki tuzilishi va faoliyatini o'z ichiga qamrab oladi. U har qanday buyruqbozlikdan, ayrim shaxs va jamiyat a'zolarining shaxsiy fikridan xalos etadi, o'zaro bir-birini to'g'ri tushunish, ishonch va do'stona xamkorlik asosida milliy, ma'naviy, ijodiy erkinlik berish, o'quv-tarbiya ishining shakllari, uslublarini yaxshilash uning mohiyatini tashkil etadi.

Pedagog o'z faoliyatini talabalar faolligini oshirishga, ularning o'quv-tarbiya ishlarini hal qilishga qaratadi, ya'ni guruh jamoasiga tayanib ish ko'radi. Umuman olganda, darsda va darsdan tashqari tarbiyaviy tadbirlarni demokratik usulda tashkil etish o'quvchilarni ijodiy fikrlashga, har bir ishda faol ishtirok etish hamda tashabbus ko'rsatishga, guruh jamoasi ishiga astoydil yondashishga o'rgatib, ta'lim-tarbiya ishining samaradorligini oshiradi.

Ta'limni insonparvarlashtirish - bu insonga ta'lim berishda ularga nafaqat bilim berish, kasb-hunarni egallashni o'rgatish, balki yaxshilikni sevishni, insoniylik amaliyotini namoyon etish qobiliyatlarini hosil qilishga ko'maklashish jarayoni.

Ta'limni insonparvarlashtirishda quyidagilarga e'tibor berish lozim:

- Ta'lim berishda ta'lim oluvchi o'z huquqlarini bilishini baholash va lozim topilganda ularni ta'kidlab qo'yish:

- Ta'lim jarayonida ta'lim oluvchining bilim olish imkoniyatlarini va qobiliyatlarini e'tiborga olish:

- Ta'lim jarayonida ta'lim oluvchining aqliy. Jismoniy hamda ma'naviy dunyoqarashini namoyon etishga imkoniyat yaratish va ular ta'lim jarayonida sog'lom muhit yaratishga muntazam ravishda qayg'urish:

- Ta'lim jarayonida ta'liming faol usullari to'g'risida keng qamrovli tushuntirish ishlari olib bo'rish hamda ta'lim jarayonida o'qituvchi va ta'lim oluvchining teng munosabatda bo'lish jarayonlarini ta'minlash:

- Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot qurishdek buyuk vazifani bajarishda faol qatnashuvchi barkamol avlodni tarbiyalashni erkinlashtirishning barcha tamoyillariga amal qilish va ilg'or metodlardan samarali foydalanish, shuningdek, ilm-fan va texnika-texnologiyalarning eng so'nggi yutuqlari asosida yangi axborot va pedagogik texnologiyallarni ishlab chiqish va joriy etish va boshqalar.

Ta'limning uzluksizligi va izchilligi.

Xalq ta'limi muassasalarida berilayotgan ta'lim va tarbiya uzluksiz (ya'ni bir-birini to'ldiradi) o'zaro bog'liq. Har bir ta'lim bosqichi o'quv reja va dasturlari asosida keyingi ta'lim turlariga moslangan va davomiyligini ta'minlaydi. Bu o'z navbatida bir maktabdan ikkinchisiga, bir oliy o'quv yurtidan ikkinchi oliy o'quv yurtiga ko'chib o'tish imkoniyatini yaratadi. Ta'lim o'quv rejasi va dasturi, Davlat ta'lim standartlari asosida tizimli, izchil tashkil etiladi.

Umumiy o'rta, shuningdek o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining majburiyligi 1930 -yilda boshlang'ich, 1949-yilda yetti yillik, 1958-yilda sakkiz

yillik, 1970-yilda o'рта umumiy majburiy ta'limga asos solindi. 1984-yildan boshlab, o'n bir yillik majburiy ta'limga o'tildi.

Mustaqillik sharofati bilan mazkur masalada ham o'zgarish sodir bo'ldi. Yangi qonun umumiy o'рта (I-IX sinf) ta'lim, ya'ni IX sinf va keyingi uch yillik o'рта maxsus, kasb-hunar (litsey yoki kollej) ta'limini majburiy deb tasdiqladi. 2017-o'quv yilidan umumiy ta'lim maktablari 11 yillik ba'za asosida tashkil qilinib tanlash imkoniyati akademik litseylar belgilandi.

Qonun yosh avlodni qiziqishlari, iste'dodi, imkoniyatlarni hisobga olgan holda hayotda o'z yo'lini tanlashiga keng imkoniyat yaratdi. Oliy o'quv yurtlari qoshida tashkil etiladigan, akademik litseyda o'qishni tanlash ixtiyoriydir.

Ta'lim tizimining dunyoviy harakterda ekanligi.

Respublikamizdagi barcha ta'lim muassasalarida dunyoviy bilimlar beriladi. U ilmiy asoslarga ega bo'lib, fan, texnika, madaniyat va ma'rifatning eng yangi muvaffaqiyatlari va inson aql-zakovati haqida ilmiy bilimlar beriladi. Ular o'quvchilarni ob'ektiv dunyoni bevosita bilish, ular haqida xaqqoniy fikrlash, tegishli xulosalar chiqarish, o'zining jamiyatda tutgan o'rni va vazifalarini aniqlab olishga, biron bir kasbni ongli egallashlariga yo'naltirilgandir.

Davlat ta'lim standartlari doirasida ta'lim olishning hamma uchun ochiqligi.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasining 41-moddasida shunday deyilgan: «Har kim bilim olish huquqiga ega. Bepul umumiy ta'lim olish davlat tomonidan kafolatlanadi. Maktab ishlari davlat nazoratidadir». 42-moddada: «Har kimga ilmiy va texnikaviy ijod erkinligi, madaniyat yutuqlaridan foydalanish huquqi kafolatlanadi. Davlat jamiyatning madaniy, ilmiy va texnikaviy rivojlanishiga g'amxo'rlik qiladi» deyilgan.

Ta'lim dasturlarini tanlashga yagona va tabaqalashtirilgan yondashuv.

Bu printsip o'quvchilarning iste'dodi, qobiliyatini hisobga olgan holda tabaqalashtiradi (biror bir fanga chuqurlashtirilgan yoki ayrim nuqsonlarni bartaraf etishga qaratilgan dastur). Olib boriladigan ta'lim-tarbiyaviy ishlar yosh avlodni

ma'naviy boy, ruhan tetik, jismonan baquvvat, axloqan pok, tafakkuri keng va mehnatsevar bo'lib voyaga yetishi uchun barcha moddiy va ma'naviy sharoit hozirlaydi.

Bilimli bo'lishni va iste'dodni rag'batlantirish.

Ta'lim-tarbiya muassasalarida ta'lim olayotgan bilimdon va iste'dodli o'quvchilarni rag'batlantirish ko'zda tutilgan. Respublikamiz tajribasida bilimdon, iste'dodli o'quvchilar uchun stipendiya, turli ko'rinishdagi maqtov yorliqlari, moddiy yordam shakllari tashkil etilgan. O'quvchilar turli tanlov, konkursarga qatnashadilar va bilimlarini namoyish qiladilar. G'oliblar taqdirlanadi va xatto oliy o'quv yurtiga imtihonsiz kirish, biror kasb bo'yicha guvohnomalarga ega bo'lish huquqlariga egadirlar.

Ta'lim tizimida davlat va jamoat boshqaruvini uyg'unlashtirish.

Ta'lim muassasasi mustaqil yuridik shaxs bo'lib, qonunlarda belgilangan tartibda barpo etiladi. Ta'lim muassasasi davlat ro'yxatidan o'tkazilgan vaqtdan boshlab, yuridik shaxs huquqini qo'lga kiritadi.

Ta'lim muassasalariga muayyan maqom (gimnaziya, litsey, kollej, oliy o'quv yurti, akademiya va shu kabilar) berilishi, ta'limni boshqarishga tegishli idoralar tomonidan attestatsiya asosida amalga oshiriladi. Ta'lim muassasalari o'zaro bitim tuzishga, o'quv tarbiya komplekslari va o'quv, ilmiy-ishlab chiqarish birlashmalari va uyushmalari tarkibiga kirishga xaqlidirlar. Bunday kompleks va birlashmalar tarkibiga kiruvchi muassasalarning vazifalari, huquqlari va majburiyatlari nizomlarda belgilanadi.

Xalq ta'limi tizimidagi ta'lim-tarbiya muassasalariga tavsif.

O'zbekiston Respublikasida ta'limning yagona tizimi (11-18 modda) amal qilib, u quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Maktabgacha ta'lim;
2. Umumiy o'rta ta'lim;
3. O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi;
4. Oliy ta'lim;
5. Oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim;

6. Kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash;

7. Maktabdan tashqari ta'lim;

8. Oiladagi ta'lim va mustaqil ravishda ta'lim olish;

Ta'lim tizimida o'quv rejalari va dasturlari, ta'lim bosqichlari va shakllarining izchilligi, ta'limning standartlariga mos kelishi ta'minlanadi.

Ta'lim - o'quvchilarga nazariy bilimlarni berish asosida ularda amaliy ko'nikma va malakalarni shakllantirish, ularning bilish qobiliyatlarini o'stirish va dunyoqarashlarini tarbiyalashga yo'naltirilgan jarayon.

Ma'lumot mazmuni - yoshlarning ma'lumoti, taraqqiyoti, tarbiyasini mo'njallab, hozirgi zamon fani, texnikasi, ishlab chiqarishi, fikrlashining umumiy asoslarini didaktik ishlov berish yo'li bilan tanlangan bilimlar, ko'nikma-malakalar, ijodiy faoliyat tajribasi va munosabatlardir.

Ta'lim mazmuni – shaxsning aqliy va jismoniy qobiliyatini har tomonlama rivojlantirish, dunyoqarashi, odobi, xulqi, ijtimoiy hayot va mehnatga tayyorlik darajasini shakllantirish jarayonining mohiyati.

Ta'lim mazmuni - yoshlarni ma'lumotli qilish, taraqqiy ettirish, tarbiyalash maqsadida ma'lumot mazmunidan tanlanib, ta'lim jarayoniga olib kirilgan bilim, ko'nikma-malaka, faoliyat usullari hamda tabiat, jamiyat va tafakkur hodisalarini emotsional baholashga doir munosabatlardir.

Umumiy ta'lim - bu o'quvchilarning har tomonlama umumiy tayyorgarligini va rivojlanishini ta'minlovchi fan asoslarini egallab olishdir.

Kasbiy ta'lim - insonning o'zi tanlagan, nisbatan tor yo'nalishdagi mehnat faoliyatiga xizmat qiladi.

Politexnika ta'limi - o'quvchilarning hozirgi zamon ishlab chiqarish asoslari, uning energetikasi haqidagi bilimlar sistemasi bilan ta'minlaydi hamda inson faoliyatining turli sohalaridagi ish operatsiyalarini o'zlashtirib olish uchun baza ahamiyatiga ega bo'lgan bir qator mehnat ko'nikma va malakalarini egallash nazarda tutiladi.

Ta'lim mazmuni ma'lumot mazmuni asosida tanlanadi. Ta'lim mazmunini o'rgatish va o'zlashtirish yo'li bilan ma'lumot mazmunini amalga oshirishga,

binobarin, yoshlarni ma'lumotli qilish, taraqqiy ettirish, tarbiyalashga qarab boriladi. Ma'lumot mazmunini tanlashga oid nazariyalarning ayrimlari uzoq o'tmishga borib taqalsa, ayrimlari XX asrda paydo bo'lgan. Moddiy ta'lim nazariyasi XIX asming keyingi choragida kirib keldi (1879-y, F. Doerfeld. «Didaktik materializm» kitobi). Moddiy ta'lim nazariyasi asoschilari maktabning vazifasi bolalarga imkoniyati yetguncha ko'proq bilim o'rgatishidan iborat deb hisoblardilar. Formal ta'lim tushunchasi 1791 yili (E. Shmidtning «Empirik psixologiya» kitobida) ishlatilgan. Formal ta'lim nazariyasi tarafdorlari maktabning vazifasini bolalar taraqqiyotida ko'rishadi. Ular maktabning ishi bilim berish emas, aksincha, bolalarda turli qobiliyatlarni rivojlantirishdan iborat, deb bilishadi. Bilimlarni esa har kim o'zi istaganicha, o'z qobiliyatiga yarasha o'rganadi.

Ta'lim mazmuni quyidagi davlat hujjatlari va rasmiy hujjatlarda o'z aksini topadi:

1. O'quv rejasi.
2. O'quv dasturi.
3. Darslik.

O'quv rejasi - davlat hujjatidir. Unga barcha umumta'lim maktablari so'zsiz amal qiladi. Bu hujjatda sinflar bo'yicha o'rganilishi lozim bo'lgan o'quv fanlari va shu fanlar uchun ajratilgan o'quv soatlari ko'rsatiladi. Bu hujjat maktabning yagona o'quv rejasi hisoblanib, u xalq ta'limi vazirligi tomonidan tasdiqlanadi. Alohida aniq bir fanning o'quv rejasi - shu fanni o'qitish uchun ajratilgan soatlar va o'quv yilining tuzilishini belgilab beruvchi davlat hujjatlaridir. Ta'limning asosiy mazmuni uning vazifalarida oydinlashtiriladi. Asosiy vazifalarga aqliy tarbiya bilan bog'liq bo'lgan vazifalar kiradi. Yangi demokratik jamiyat qurishda ta'limning mazmuni bu jamiyat ehtiyojlaridan kelib chiqib quyidagilarga amal qilgan holda belgilanadi:

- ilmiy bilimlarni yetakchi roli to'g'risidagi qoidaga;
- insoniyatning madaniy-ma'rifiy merosiy boyliklarini umuminsoniy qadriyatlarni egallab olish haqidagi "Milliy dastur" ko'rsatmalariga;

- tarbiyalanuvchi shaxsni barkamol qilib rivojlantirish, iymone'tiqodini, ilmiy dunyoqarashini tarkib toptirish;
- ilmiy hayot bilan yangi demokratik jamiyat qurilishi tajribasi bog'liqligi haqidagi qoidaga;
- ta'limning bir maqsadga qaratilganligi;
- ta'lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy prinsiplariga va didaktik prinsiplariga muvofiqligiga amal qilinadi.

Yangi demokratik jamiyat qurayotgan bizning mamlakatimizda ta'limning mazmunini quyidagi yo'llar bilan takomillashtirishni nazarda tutiladi:

- fan va tajribadagi eng yangi muvaffaqiyatlarni aks ettirish;
- ikkinchi darajali va ortiqcha murakkablashtirilgan materiallardan qutilish;
- o'rganilayotgan fanlar ro'yxatini va materiallar hajmini aniqlash hamda o'quvchi yoshlar, albatta, o'zlashtirib olishi kerak bo'lgan malaka va ko'nikmalarning optimal hajmini belgilash;
- o'quv fanlariga oid asosiy tushunchalarni va yetakchi g'oyalarni juda ham aniq bayon qilish;
- o'quvchilarni pedagogik texnologiyalar kompyuter, elektron pochta va shu kabi boshqalar to'g'risidagi bilimlar bilan qurollantirish hamda ularda shu texnologiyalardan foydalanish ko'nikmalarini hosil qilish.

Ta'lim mazmuni-yoshlarni ma'lumotli qilish, taraqqiy ettirish, tarbiyalash maqsadida ma'lumot mazmunidan tanlanib, ta'lim jarayoniga olib kirilgan bilim, ko'nikma-malaka, faoliyat usullari hamda tabiat, jamiyat va tafakkur hodisalarini emotsional baholashga doir munosabatlardir.

Ta'lim tamoyillari. Didaktik tamoyillar (didaktika tamoyillari) o'quv jarayonining umumiy maqsadlari va qonuniyatlariga ko'ra tashkil etiluvchi ta'lim jarayonining tashkiliy shakl va metodlari, asosiy qoidalari mohiyatini belgilovchi mazmundir. Ta'lim tamoyillarida ta'limning aniq, tarixiy tajribaga asoslanuvchi me'yoriy asoslari (qoidalari) o'z ifodasini topgan. Ta'lim tamoyillarini bilish o'quv jarayonini uning qonuniyatlari asosida tashkil etish, uning maqsadlarini

asosli ravishda belgilash va o'quv materialini mazmunini tanlab olish, maqsadga muvofiq ta'lim shakli va metodlarini tanlash imkonini beradi. SHu bilan birga bu tamoyillar o'qituvchilar va o'quvchilarga yaxlit jarayonning bosqchlariga amal qilish, o'zaro aloqalar va hamkorlikni amalga oshirishga imkon beradi.

Ta'lim tamoyillari o'zida tarixiylik xususiyatini namoyon etadi. Ta'lim nazariyasi va amaliyoti rivojlanib borgani, ta'lim jarayonining yangi qonuniyatlari kashf etilishi bilan ta'limning yangi tamoyillari ham shakllanadi, eski ko'rinishlari o'zgardi. Bu ishlar bugungi kunda ham davom etadi. O'qitish va tarbiyalash qonuniyatlarini aks ettiradigan yaxlit pedagogik jarayonning umumiy tamoyillarini keltirib chiqarishga urinishlar ko'zga tashlanmoqda.

Tamoyillar ta'lim jarayonining mohiyati, qoidalar esa uning alohida tomonlarini aks ettiradi.

Ta'limni mazmunli va tashkiliy-metodik tamoyillaridan tashkil topgan tizim sifatida e'tirof etish mumkin:

Ta'limning mazmunli tamoyillari. Ular ta'lim mazmunini tanlash bilan bog'liq bo'lgan qonuniyatlarni aks ettiradi va quyidagi g'oyalarni ifodalaydi:

- fuqarolik;
- ilmiyligi;
- tarbiyalovchi ta'lim;
- fundamentalligi va amaliy yo'nalganligi (ta'limning hayot bilan, nazariyaning amaliyot bilan bog'liqligi);
- tabiat bilan uyg'unligi;
- madaniyat bilan uyg'unligi;
- insonparvarligi.

Fuqarolik tamoyili. Unga ko'ra ta'lim mazmunini, shaxsning sub'ektivligini rivojlantirish, uning ma'naviyliги va ijtimoiy yetukligiga yo'naltirishda namoyon bo'lishi kerak. U ta'lim mazmunini insonparvarlashtirishni nazarda tutadi va fuqarolikni anglash, O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy va siyosiy tuzilishi haqidagi tasavvurlar tizimi. O'quvchilarni kelajakka tomon undash o'quvchilarning o'zlarini kelajakdagi yuqori darajadagi bilim salohiyatiga

asoslangan kasblarini egallab shaxsiy yo'llarini belgilay oladigan dars muhiti yaratish bu alohida o'quvchi shaxsiga bo'lgan hurmat belgisidir. Maktab - o'quvchilarning hayolidagi shaxsiy kelajagini ko'rishga va unga tayyor bo'lishga undovchi maskandir. Agar o'quv dasturi o'quvchilarga kelajakda ularni qanday yutuqlar kutayotganini tasavvur qildira olsa, juda katta yutuqqa erishiladi.

1.2. Ta'lim mazmunini belgilash tamoillari va mezonlari.

Ta'lim jarayoni pedagogik jarayonning ajralmas, muhim qismlaridan biri bo'lib u o'qitish, bilim, ko'nikma va malaka hosil qilish masalalari bilan shug'ullanadi. Ta'lim nazariyasini "Didaktika" tushunchasi bilan ham ifodalanadi. "Didaktika" so'zi grekcha "Didasko" so'zidan olingan bo'lib, "Uqitish, o'rgatish" degan ma'noni bildiradi. Didaktikaning o'rganish ob'ekti o'quv jarayoni, o'quv jarayonining rivojlanish qonuniyatlari, o'qitish tamoyillari, metodlari va shakllaridir. Ta'lim jarayonining asosiy mohiyati tarixan to'plangan ijtimoiy bilim va tajribani yosh avlodga yetkazish, avlodlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ma'lum tizim orqali amalga oshirish bo'lib hisoblanadi.³

Albatta, avloddan-avlodga o'tib borgan sari ijtimoiy tajriba hajmi, demak bilimlar hajmi ham ortib boradi. Fan va texnikaning rivoji ham ilmiy bilimlarning hajmiga va xarakteriga ta'sir ko'rsatadi. Bularning hammasi esa o'z navbatida ta'lim tizimida o'z aksini topadi. Ta'lim tizimi har bir jamiyatning rivojlanish asosi bo'lib xizmat qiladi. Chunki aynan ta'lim tizimi jamiyatning har bir a'zosini ma'naviy, ilmiy dunyoqarashini shakllanishida eng asosiy o'rinni egallaydi. Shuning uchun ham barcha tarixiy yuksalish, yangilanish bosqichlarida aynan ta'lim tizimini isloh qilish muhim o'rin tutgan. Ta'lim tizimi har bir jamiyatning rivojlanish darajasidan hamda shu jamiyatning talablaridan kelib chiqqan holda shakllanadi.

O'sib kelayotgan yosh avlod ta'lim jarayonida:

Zarur bilimlar bilan qurollantiriladi;

Kerakli malakalarga ega bo'ladi;

---

3. "O'zbekiston Respublikasining Ta'lim to'g'ridagi Qonuni" Toshkent 1997 yil.

Ko'nikmalar hosil qiladi;

O'quv jarayonida ta'lim oluvchilar va pedagoglar o'rtasida o'ziga xos munosabatlar o'rgatilib bu jarayon ikki tomonning birgalikdagi faoliyati natijasida boradi. Shuning uchun ham ta'lim jarayoni ikki tomonlama xarakterga ega deyiladi. Pedagoglar va talabalarning faollik darajasi ta'lim jarayonining samarasini belgilaydi. Albatta bu jarayonda pedagog yo'naltiruvchi sifatida maydonga chiqadi. Pedagog aniq maqsadni ko'zlab reja va dastur asosida bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantiradi. Talabalar esa ularni faol o'zlashtirib olishlari kerak. Ta'lim jarayonida pedagog o'rgatish, bilim, malaka, ko'nikma hosil qilish vazifasini bajarsa, talabalar o'zlashtirish jarayonini o'z boshidan kechiradilar. Bu murakkab psixik jarayon bo'lib, sezgi, idrok, tasavvur, tafakkur kabilar ishtirokida boradi. O'qish talabalarning o'zlashtirish, bilish qobiliyatlari, fikrlash operatsiyalari va harakatlarini hosil qilish jarayonidir. Bu passiv tomoshabinlik jarayoni emas, balki talabaga noma'lum bo'lgan haqiqatlarni ochib beradigan faol, ijodiy faoliyat jarayonidir.

Ta'limning asosiy vazifalaridan biri insoniyat hozirgacha erishgan ilmiy bilimlar va fan texnikaning yutuqlari bilan yosh avlodni qurollantirishdir. Yosh avlodda shunday bilimlar tizimini yaratish lozimki, bu bilimlar ularning keyingi rivoji uchun asos bo'lib xizmat qilsin. Hozirgi kunda bilimlar hajmi, axborotlar hajmi tobora oshib borayotgan bir davrda ta'lim tizimi talabalarga berishili kerak bo'lgan bilimlar, malaka va ko'nikmalar hajmini belgilash hamda bu jarayonda qaysi omillarni hisobga olish kerak degan masalalarni yechimini topish ustida bosh qotirmoqda. Zaruriy bilimlar hajmini belgilash va shu bilan bir qatorda o'qish muddatini aniqlash eng muhim masalalardan biri. Ta'lim jarayonida biror fan sohasidagi insoniyat tomonidan erishilgan hamma narsalarni o'rganish kerak deb o'ylash mutlaqo noto'g'ri bo'lar edi. O'quv jarayonida eng asosiy, eng muhim bilimlar- fanlarning asoslari o'rganiladi. Ammo shunga qaramay hozirda o'rganish zarur bo'lgan yangi-yangi fanlarning tarmoqlari (ekologiya, EHM, oila psixologiyasi, iqtisod asoslari, ma'naviyat asoslari) vujudga kelmoqdaki ular ta'lim hajmini benihoya kengayishiga sabab bo'lmoqda. Bunday muammolar

hozirda deyarli barcha davlatlarda mavjud va har bir davlat bu muammolarni o'z imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda hal etishga harakat qilmoqda. Biz bu muammolarni ta'lim tamoyillarini (prinsiplarini) buzmaganda, yosh avlodning sog'ligiga ziyon yetkazmaganda holda yechimini topishga harakat qilmoqdamiz. Ta'limning asosiy maqsadi - zamonaviy ilmiy bilimlarni egallagan, mustaqil fikrlash va muammolarni yechish imkoniyatiga ega bo'lgan ma'naviy jihatdan boy shaxslarni shakllantirishdir. Jamiyat rivojlanar ekan, hayotiy talablarning darajasi ham ortib boradi. Demak, ilmiy bilimlarning hajmi kengayib, ilmiylik darajasi chuqurlashib borar ekan, mantiqiy fikrlash va muammolarni tezda hal etishga bo'lgan talab yanada kuchayib boradi. Bu fikrdan kelib chiqqan holda ta'lim tizimi bugungi kun talabinigina hisobga olgan holda emas, balki kelajak talablarini aniqlagan va hisobga olgan holda ish olib borishi kerak degan xulosaga kelamiz. Chunki, bugungi kun talablari kelajakda jamiyatning asosiy o'zagiga aylanadi. Demak, ta'lim tizimi talabalarni bugungi kundagi hayotga emas, balki kelajakdagi hayotga tayyorlashi lozim. Bu ham ta'limning o'ziga xos xususiyatlaridan biridir.⁴

Ta'limning yana bir o'ziga xos xususiyati uning tarbiyaviy xarakterga ega ekanligidir. Har qanday tarbiya asosida bilim mavjud bo'lganidek har qanday ta'lim o'zida ma'lum tarbiyaviy ta'sirni mujassamlashtiradi. Bilimlarning talabaniq faqat fikrlash qobiliyatiga emas, balki ichki kechinmalariga, his-tuyg'ulariga, fazilatlariga ham o'z ta'sirini o'tkazadi. Ayniqsa, gumanitar fanlarni o'rganish talabaniq ma'naviyatini shakllanishida ahamiyatlidir. Shuning uchun ta'lim muassasalari tarixan faqat ilm maskanlarigina bo'lib qolmasdan, balki tarbiya uchoqlari sifatida ham qabul qilingan. Ta'lim va tarbiya bir jarayonning ikki tomoni bo'lib, biri-birini to'ldirib keladi. Bilim bu kuch-qudrat, ana shu kuch-qudrat ma'naviyati yetuk inson qo'lida rivojlanishga xizmat qiladi. Ma'nan qashshoq inson bu qudratdan noo'rin foydalanishi va jamiyatga ziyon yetkazishi ehtimoldan holi emas. Bunday holatlar tarixda juda ko'p marotaba takrorlangan va bu isbot talab qilmaydigan aksiomaga aylangan. Demak, ta'lim albatta tarbiyaviy asosga ega bo'lishi va talabalarga faqat bilim berish bilan cheklanib qolmasligi,

---

4. Mavlonova R va boshqalar. "Pedagogika" T. "O'qituvchi" 2001 yil.

balki tarbiyalashdek murakkab jarayonini ham o'z zimmasiga olishi lozim.

Ta'lim jarayoni ta'sirida talabaning aqliy kamolotini, bilish qobiliyatini, o'qishga, mehnatga bo'lgan munosabatini rivojlantirish va yangi pog'onaga ko'tarish asosiy masalalardan biridir. Aynan ta'limning rivojlantiruvchi xususiyatini ikki darajaga ajratib tahlil qiladi.

Zaruriy rivojlanish. Bu talaba tayyorgarligidagi mavjud daraja, boshqacha qilib aytganda, talabadagi bor daraja, ya'ni talabaning bugungi o'quv jarayonigacha bo'lgan tayyorgarlik darajasidir. Bu daraja talabaning ishni mustaqil bajara olishi bilan xarakterlanadi.

Yuqori darajadagi rivojlanish. Boshqacha qilib aytganda, shu dars davomida ko'tarilish kerak bo'lgan darajadir. Bu talaba hozircha qila olmaydigan, lekin ko'mak vositasida eplay oladigan ishdir. Talaba ana shu o'zi uchun yangi bo'lgan va bajarishga kuchi yetadigan vazifani bajarish davomida ikkinchi darajaga ko'tariladi. Lekin bu vazifa talabaning taraqqiyot zonasida joylashgan bo'lishi shart, aks holda rivojlanishga erishish qiyin. Yaqinlashib qolgan taraqqiyot zonasiga kirgan har narsa ta'lim jarayonida zarur rivojlanish darajasiga o'tadi.

Shunday qilib, yaqinlashib qolgan taraqqiyot zonasi rivojlanishdan ilgarilab ketadigan ta'lim vositasida yaratiladi. Ta'limning har bir bosqichi taraqqiyotning erishilgan bosqichiga tayanadi va muayyan bosqichni ko'zlagan holda navbatdagi bosqichni tayyorlab beradi.

Demak, ta'limning yana bir zaruriy xususiyatlaridan biri uning rivojlantiruvchi xususiyatga ega ekanligidir.

Ta'limning ana shu yuqorida sanab o'tilgan xususiyatlarini hisobga olgan holda va ularga amal qilgan holda o'quv jarayonini tashkil qilish shubhasiz ta'lim samaradorligini oshiradi.

Ta'lim jarayonida belgilangan maqsadga erishish uchun bir qator vazifalarni bajarish lozim. Ularning asosiylari quyidagilardan iborat:

1. Talabalarda bilim, ko'nikma va malakalarni hosil qilish.
2. Talabalarda dunyoqarashni, ishonch va e'tiqodlarini o'stirish.
3. Talabalarning ma'naviyatini boyitish va tarbiyalash.

4. Yoshlarning ichki imkoniyatlarini, qobiliyatlarini va iste'dodlarini ochish hamda o'stirish.

Ushbu vazifalarni bajarishda differensiyalashgan yondashuvning ahamiyati beqiyosdir. Chunki, differensiyatsiya (ya'ni yakka holdagi yondoshuv) talaba shaxsini chuqurroq o'rganishga, kuchli va zaif tomonlarini aniqlashga yordam beradi. Talaba shaxsi chuqurroq o'rganilgandan keyingina unga mos bo'lgan metodlar tanlab olinishi maqsadga muvofiq. Barcha talabalar uchun umumiy metodlar qo'llash ta'limni ko'r-ko'rona olib borish bilan barobar va bu holda ta'limning samarasini juda past darajaga ega bo'ladi. Ta'limni differensiyatsiyalash muammosi hozirgi davrda rivojlangan mamlakatlarda ma'lum darajada o'z yechimini topmoqda va aytish kerakki, bu yechimlar ijobiy yutuqlarni qo'lga kiritishga yordam bermoqda.

Ta'limda yoshlarni bilim, ko'nikma, malakalar bilan qurollantirish, ularning qobiliyati va iste'dodlarini rivojlantirish jarayonida baholash va bilimlarni tekshirib turish muhim ahamiyat kasb etadi. Baholash ta'lim tizimida foydalanilayotgan metodlar qanchalik samarali ekanligini, talabalarning o'zlashtirish darajasini aniqlashga yordam beradi.⁵

Albatta ta'lim tizimini samarali bo'lishi pedagog kadrlarning tayyorgarlik darajasiga ham bog'liq. Pedagog birinchi galda o'z kasbini sevishi, hurmat qilishi, talabaga katta qiziqish va mehr bilan qarashi, jamiyat oldidagi o'zining katta mas'uliyatini his qila olishi shart. Pedagog har bir talabaning bilimi va tarbiyalanganlik darajasini aniqlay olishi va hisobga olishi, o'quv materiallarini to'g'ri tanlay bilishi, tahlil qila olishi va umumlashtira bilishi pedagogik mahorat uchun zarur bo'lgan ta'lim usullari, vositalari va shakllarini mukammal bilishi, talabaga nisbatan talabchan bo'lishi pedagogik vaziyatga qarab ulardan o'rinli foydalana olishi, o'z faoliyatini tahlil qila olishi va xulosalar chiqara olishi kerak.

Bilish - ta'lim jarayoninig metodologik asosidir.

Bilish jarayoni kabi ta'lim jarayonida ham o'quvchi bilmaslikdan bilishga, noto'g'ri va noaniq bilishdan toboro to'liqroq va aniqroq, chuqurroq bilishgacha

---

5. Mirtursunov Z. "Xalq pedagogikasi. T. 1994 yil.

boʻlgan yoʻlni bosib oʻtadi. Bu jarayonda hissiy idrok etish ham abstrakt tafakkur ham, amalda sinab koʻrish ham boʻladi.

Muayyan fan va hodisalar obʻektiv dunyoni bilish jarayonidan oʻrganiladi va ularning tashqi, ichki mohiyatini oʻzlashtirish jarayonida omillar aniqlanadi. Mushohada, tasavvur va abstrakt tafakkurga asoslanib faktlar umumlashtiriladi va ilmiy xulosalar chiqarish natijasida nazariyalar, qonunlar va kategoriyalar yaratiladi.

Bilish ikki pallaga- nazariya va amaliyotga bulinadi. Nazariya yangi bilimni, yangicha bilishni ifodalovchi tizimli fikrdir. Nazariya xar hil shakllarda ifodalanadi: aksioma, teorema, qonun, formula, grafik, raqam va boshqalar. Nazariyada gʻoya shakllanadi.

Amaliyot bilimlarning haqiqiylikini koʻrsatuvchi mezondir. Kuzatish, tajriba oʻzgartirish, yaratish – bular amaliyot shakllariga kiradi.

Amaliyot ijtimoiy hayot va tabiatning murakkab jarayonlarini bilib olishda inson uchun asosiy qurol boʻlib xizmat qiladi.

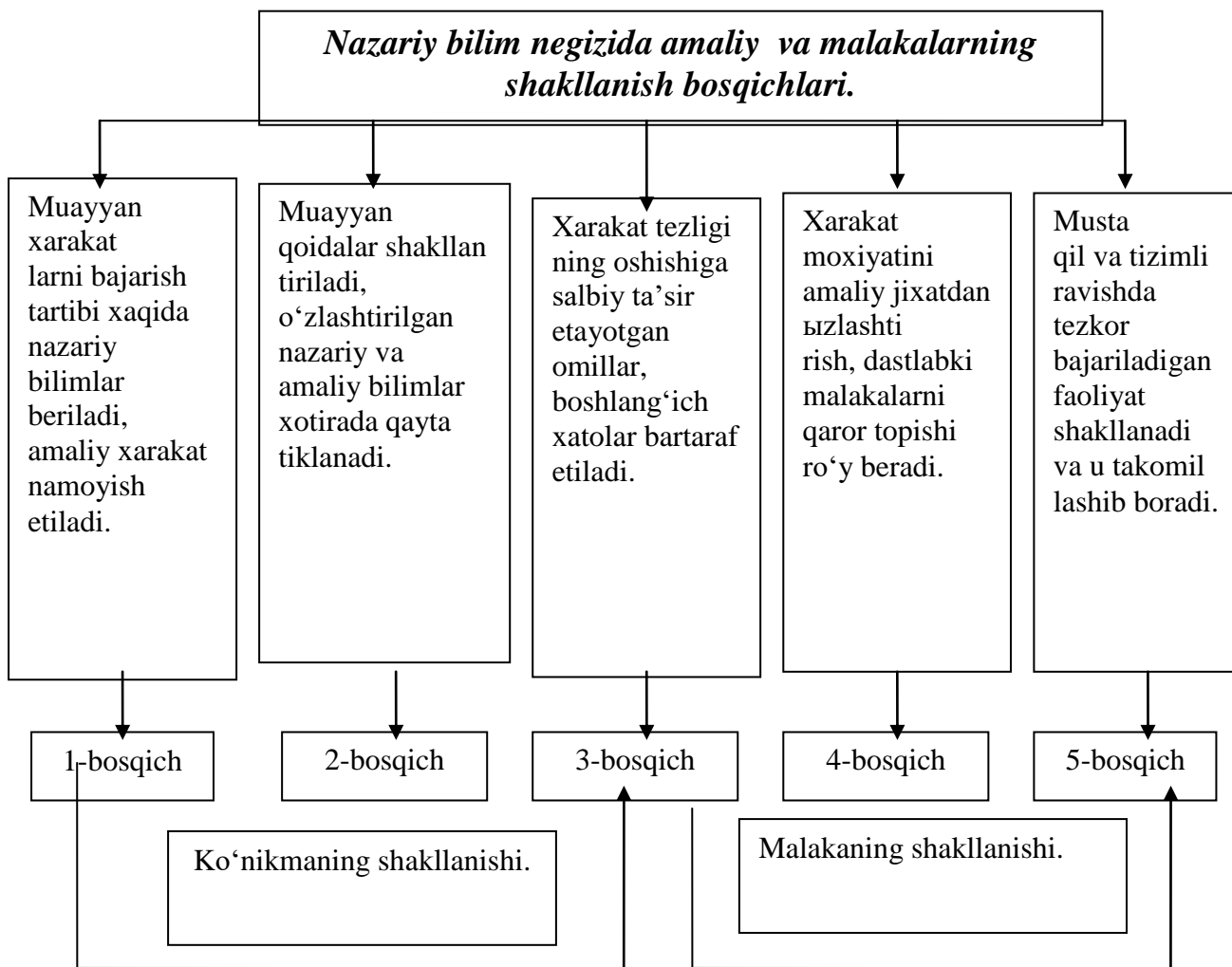
Ilmiy bilishning vazifasi xodisalarning mohiyatini, ularning rivojlanish qonuniyatlarini ochishdan iborat emas, balki biror bir qonunning qay tariqa namoyon boʻlish sabablarini koʻrsatib berishdan iborat.

Ilmiy omil ilmiy bilishning elementi boʻlib kuzatish, tajriba asosida qoʻlga kiritiladi, omilga asoslanmagan bilimning ilmiy qiymati, amaliy faoliyat uchun ahamiyati ham boʻlmaydi. Shuning uchun ilmiy bilimning, fanning asosiy maqsadida omillar asosida yotgan umumiy bogʻlanishlarni, qonuniyatlarni topish, ularning mohiyatini bilishdadir.

Bilish sezishdan boshlanadi. Sezish tevarak – atrofdagi voqelik, narsa va hodisalarni sezgi organlarimizga taʼsir etuvchi ayrim sifatlarning ongimizda aks etishidir. Sezgilar – odam xaqidagi barcha bilimlarimizning manbaidir. Ammo ilmiy asosda bilishda, masalan olimning bilishi bilan oʻquvchining bilish faoliyati oʻrtasida umumiylik boʻlsa ham lekin, ular bir-biridan farq qiladi.

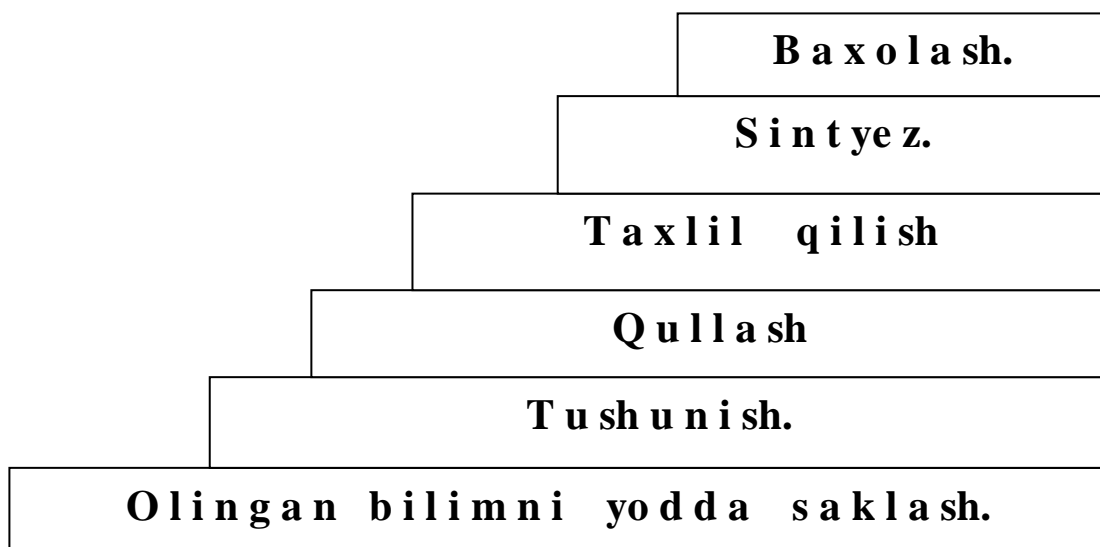
Nazariy bilim negizida talabalarda amaliy kunikma va malakalarni shakllantirish bir necha boskichlarda amalga oshirilishi mumkin. Bu boskichlarni

kuyidagicha kurinishini 4 - rasmda kursatib utamiz .

Bilim olish darajalarini biz quyidagi bosqichlarda ko'rsatib o'tamiz.

Bilim olish darajasi.

Ta'limning mazmuni

Ta'limning mazmuni uning maqsadidan kelib chiqadi. Ta'limning mazmuni deganda, o'quvchilarning o'qish jarayonida egallab olishi lozim bo'lgan hamda tizimga solingan bilim, malaka va ko'nikmalarning aniq belgilangan doirasi tushuniladi.

Ta'limning mazmuni bir qator ehtiyojlarni hisobga olish bilan belgilanadi:

1. Ijtimoiy ishlab chiqarishning eng zarur ehtiyojlar, ijtimoiy tuzimning xususiyatlari.

2. Davlatning xalq ta'limi va muayyan turdagi o'quv yurti oldiga qo'yadigan maqsad va vazifalar.

3. O'qitish qoidalaridan kelib chikadigan va o'quvchilarning imkoniyatlarini (yosh imkoniyatlari va boshqalar) e'tiborga oluvchi didaktik talablar.

Ta'lim mazmuni o'quv rejasi, o'quv dasturi va darsliklarda ifodalangan.

O'quv rejasi - deb, o'qitiladigan fanlar, o'qitish uchun ajratilgan soatlar va o'quv yilini tuzilishini belgilab beruvchi davlat xujjatiga aytiladi.

O'quv rejasi – barcha umumta'lim maktablarida so'zsiz amal qilinishi lozim bo'lgan davlat xujjatidir. Unda sinflar bo'yicha o'rganilishi lozim bo'lgan o'quv fanlari va o'sha fanlar uchun ajratilgan o'quv soatlari ko'rsatilgan bo'ladi.

Maktabning yagona o'quv rejasi xalq ta'limi vazirligi tomonidan tasdiqlanadi.

O'quv dasturi – o'quv rejasi asosida ishlab chiqiladi. O'quv dasturi har bir o'quv fanining o'qitish uchun ajratilgan bilim hajmi, tizimi va g'oyaviy – siyosiy yo'nalishini aniqlab beradigan davlat xujjatidir.

O'quv dasturida o'quv yili davomida har qaysi sinfda alohida fanlar bo'yicha o'quvchilarga beriladigan ilmiy bilim, ko'nikma va malakalarning hajmi belgilab beriladi. Dasturda har qaysi o'quv fanlarining mazmuni izchillik bilan yoritiladi va ma'lum mavzular orqali ko'rsatiladi. Ma'lum mavzu yuzasidan o'quvchi o'zlashtirishi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar qisqacha ifodalab beriladi.

Darslik – o‘quv jarayonining zarur qismidir. Ko‘p vaqtlardan beri u o‘qitishning eng muhim vositasi xisoblanar edi.

Xar bir o‘quv fanining mazmuni darslikda batafsil yoritiladi. Darslik tegishli fanga oid ilmiy bilim asoslarini dasturga va didaktika talablariga muvofiq ravishda bayon qiluvchi kitobdir.

Darsliklar bilan bir qatorda ayrim fanlardan o‘quv qo‘llanmalar xam tuziladi. Masalalar va mashqlar to‘plami, xrestomatiyalar, atlaslar, lug‘at kitoblari vash u kabilarni misol qilib keltirish mumkin.

O‘quvchilar darslik va o‘quv qo‘llanmalari bilan xam darsda, xam uy sharoitida mustaqil ish olib boradilar. Darslik materiali katta tarbiyaviy axamiyatga ega. U bilan ishlash tarbiyalanuvchilarning ahliy tarbiyasiga, ularda ilmiy dunyoqarashning, axloq, odob, tafakkurning, nutqning, ishdagi mustaqilligini rivojlanishiga yordam beradi.

Ta’lim tamoyillari

Inson vujudga kelibdiki, o‘z farzandiga bilganlarini ûrgatish, o‘zi ega bo‘lgan bilim, malaka va ko‘nikmalarini keyingi avlodga o‘tkazish dastavval anglanmagan holda bo‘lsada mavjud edi. Bu yashash uchun kurash êîóíèääî kelib chiqib, yashashning zaruriy sharti hisoblangan. Jamiyat rivojlanar ekan avloddan-avlodga o‘tkazish lozim bo‘lgan bilimlar hajmi ortib bordi. Bilimlar, egallash lozim bo‘lgan malaka va ko‘nikmalar murakkablashib bordi. Bu jarayon olimlar tomonidan tahlil qilinib asta-sekin ma’lum qoidalar ishlab chiqildi.

Qomusiy olim Abu Rayhon Beruniy (973-1048) ta’lim jarayonini chuqur o‘rgangan olimlardan biri. U ilmiy bilimlarni egallash yo‘llari, usullari haqida shunday fikrlarni bildiradi. O‘quv jarayonida pedagog quyidagi qonuniyatlarga:

- talabani zeriktirmasligi;
- bilim berishda turlilikka asoslanishi;
- uzviylikka, izchillikka rioya qilish kerak.

Beruniy yangi mavzularni qiziqarli, asosan ko‘rgazmali bayon etish samarali natijalar berishini ham ta’kidlaydi.

Abu Ali Ibn Sino (980-1037) bilim olishda shaxslarni ukuv muassasasida

o'qitish zarurligini qayd etar ekan, ta'limda quyidagi tomonlarga rioya etish zarurligini ta'kidlaydi:

- talaba bilim berishda birdaniga kitobga band qilib qo'ymaslik;
- o'qitishda jamoa bo'lib, o'quv muassasasida o'qitishga e'tibor berish;
- bilim berishda talabalarning maylini, qiziqishi va qobiliyatini hisobga olish;
- o'qitishni jismoniy mashklar bilan qûshib olib borish.

Ushbu ishlab chiqilgan qoidalar ta'limda mustahkam o'rin egallay boshladi.

Keyinchalik chex olimi Yan Amos Komenskiy ham bu borada ilmiy izlanishlar olib boradi va o'zining "Buyuk didaktika" asarini yozishga kirishadi. Va u bu asarida ta'lim-tarbiyaning samarali tamoyillari, uslublari, dars jarayonlarini tizimlarini aniq ma'lumotlar asosida ko'rsatib o'tadi "Didaktikaning otasi, asoschisi" nomiga sazovor buladi.

O'zbekistonda didaktik ta'limning tashkil topishi va rivojlanishi Abdulla Avloniy, Hamza Xakimzoda Niyoziy, Muhammadrasul Rasuliy, +ori Niyoziy kabi pedagog va olimlarning nomlari bilan bog'liq.

Shunday qilib didaktika tamoyillari asrlar osha sayqal topib bordi. Albatta didaktika tamoyillari har bir davrning o'ziga xos bo'lgan xususiyatlarini hisobga olgan holda o'zgarib boradi. Chunki ta'lim tamoyillari jamiyat va davlat oldida turgan ulkan vazifalar asosida belgilanadi. Ta'lim (o'qitish) jarayoni murakkab hamda ko'p qirralidir. Unda pedagog va talabalar faol ishtirok etadilar. Bu jarayonning muvaffaqiyatli va samarali natijasi ta'lim jarayonining qonun qoidalari ya'ni ta'limga quyilgan didaktik talablarga qay darajada amal qilishlariga bog'liq.

Ta'lim tamoyillari pedagogning faoliyatini va talabalar tomonidan ilmiy bilimlarning o'zlashtirilishi tegishli ko'nikma va malakalar xosil qilishning asosiy qonun va yo'l yo'riqlarini o'z ichiga oladi. Shu bilan bir vaqtda ta'lim tamoyillari har ikkala faoliyatning ya'ni pedagog va talaba tomonidan o'z oldiga qo'yilgan vazifalarni muvaffaqiyatli amalga oshirish imkoniyatini beradigan bir qancha talablarni ham umumlashtirib beradi. Shunga ko'ra ta'lim qoidalari o'qitishning eng muhim masalalarini nazariy va amaliy jihatdan to'g'ri hal qilishning asosiy

negizi hisoblanadi.

Ta'lim tamoyillari deb umuminsoniy tarbiyaning maqsad va vazifalarini amalga oshirishga qaratilgan o'qish va o'qitish jarayonlarining yo'nalishi talabalar tomonidan ilmiy bilimlarning o'zlashtirilishi, bilim va malaka xosil qilishning asosiy qonun va qoidalarining yig'indisiga aytiladi.

Keyingi yillarda ta'lim qoidalarini o'rganish ularni tahlil qilish va mukammallashtirish ustida ish olib borilmoqda. Ta'lim qoidalarini sistemalashtirish masalasi ham doimo faol masala bo'lib kelgan.

Bugungi kunda pedagogika fani quyidagi **ta'lim tamoyillarini** ajratib ko'rsatmoqda:

1. Ta'limning ilmiy bo'lishi;
2. Ta'lim va tarbiyaning birligi;
3. Ta'limning tizimli va izchil bo'lishi;
4. Ta'limda nazariyaning amaliyot bilan bog'liq bo'lishini ta'minlash;
5. Ta'limda onglilik, faollik va mustaqillikka erishish;
6. Ta'lim jarayonining ko'rsatmali va ko'rgazmali bo'lishi;
7. Bilimlarni puxta va tizimli o'zlashtirib olish;
8. Ta'lim jarayonida shaxsiy xususiyatlarni hisobga olish;
9. Ta'limda talabalarning yosh xususiyatlarini hisobga olish.

Ta'lim tamoyillarini guruhlariga ajratish va ularga tavsif berish ishi butunlay yakunlangan deya olmaymiz. Chunki yuqorida aytib o'tganimizdek bu tamoyillar davr talablari va ehtiyojlaridan kelib chiquvchi ta'lim xususiyatlariga qarab o'zgarishi mumkin. Bundan tashqari pedagogika va xususan didaktikaning fan sifatida mukammallashib borishi yangi bilimlarning xosil bo'lishi ham ushbu tamoyillarni guruhlanishiga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Shuning uchun ba'zi adabiyotlarda 7 ta, ba'zi adabiyotlarda 9 ta, ba'zi adabiyotlarda esa 10 ta tamoyilni sanab o'tilgan. Hozircha biz 9 ta tamoyil guruhini ajratishni lozim topdik.

Ta'limning ilmiy bo'lishi tamoyili

Ilmiy bilimlar haqqoniy voqelikni inson ongida aks etishidir. Tevarak-

atrofni o‘rab olgan dunyoning qonuniyatlarini, narsa va hodisalarning xossalarini va ularning o‘zaro aloqalarini aks ettiruvchi bilim ilmiy bilimlar hisoblanadi. Ilmiy bilimlar tajribalar, tekshirishlar, tahlil qilish, isbotlash kabilarni talab etadi. Insoniyat ilmiy bilimlarini kengaytirib borgan sari haqiqiy voqelikka ma’lum darajada yaqinlashib boradi. Ilmiy jihatdan isbotlanmagan bilimlar ham mavjud va bu bilimlarni hali inson tahlil qilishi va chuqurroq o‘rganishi kerak bo‘ladi. Ta’lim jarayonida biz talabalarga isbotlab bo‘lingan, aniqlangan va amaliyotda tekshirib ko‘rilgan bilimlarni yetkazishimiz lozim.

Ta’limning ilmiyligi talabaning o‘quv materiallaridagi qonuniyatlarini aks ettirish, tushunish va o‘zlashtirishi uchun to‘g‘ri sharoit yaratish maqsadida zarurdir.

Nazariy qoidalarni tushunish-materialini ilmiy asosda izohlab berishning muhim belgisi bo‘lib, u talabaning fikrlash faoliyatini xususiyatlarini belgilaydi. Ilmiy bilimlar ilmiyligicha qolib, voqeilikni har xil darajada aks ettirishi mumkin. Ilmiy izoh ta’limning hamma bosqichlarida, har bir sinfda ilmiylik qoidalari vazifalaridan biri nazariy ma’lumotlar tizimini shu ma’lumotlar tevarak–atrofdagi dunyoni qanchalik chuqur aks etganligi nuqtai nazaridan bilib olishdir.

Ilmiylik qoidasi barcha yosh guruhlardagi va turli o‘quv yurtlaridagi talabalarga o‘rganish uchun ilmiy jihatdan ishonarli, amalda sinab ko‘rilgan ma’lumotlar berilishini talab etadi.

Ilmiy bilimlarni egallash jarayonida talabalarda ilmiy dunyoqarash e’tiqod tarkib topadi. Tafakkur rivojlanadi. Yetuk milliy kadrlarni tarbiyalash va yetishtirish uchun hozirgi zamon fan-texnikasining rivoji darajasidagi ilmiy bilimlarni egallashga erishish muhim. Shu bilan bir qatorda talabalarni ilmiy–tadqiqot usullari bilan ham tanishtirib borish maqsadga muvofiq. Ilmiylik ta’limning mazmuniga ham, usullariga ham aloqadordir ya’ni darsliklar, o‘quv qo‘llanmalar, o‘quv dasturlari, o‘quv rejasi ilmiy asosda yaratilishi lozim.

Ta’lim-tarbiyaning birligi tamoyili

Ta’lim va tarbiyaning o‘zaro bog‘liqligi isbot talab etmaydigan haqiqatdir. Har qanday bilim ma’lum tarbiyaviy ta’sirga ega va har qanday tarbiyaviy tadbir

o'zida bilim asosini aks ettiradi. Bu hayotiy qonuniyat bo'lib biz ta'lim jarayonida uni hisobga olishimiz lozim. Ta'lim jarayonida o'tilayotgan katta va kichik mavzularning mazmunidan kelib chiqadigan tarbiyaviy tomonlarini to'g'ri belgilash va uni ta'lim bilan birga bir butunlikda amalga oshirishni ta'minlash juda qulay. Chunki tarbiya his-hayajon va amaliy hayot bilan chambarchas bog'liq. Bu esa bilimlarni puxtaroq o'rganishga yordam beradi. Bilimlar esa ana shu tarbiyaviy jihatlarni mustahkamlanishiga ta'sir etadi. Bilimlar hayotni, hayotiy qonuniyatlarni bilishga xizmat qilsa, tarbiya ana shu hayotga nisbatan to'g'ri munosabatni tarkib topishini ta'minlaydi. Demak, bir butun ta'lim jarayonida ikki o'zaro bog'liqlik: hayotni bilish va unga bo'lgan munosabatni tarkib toptirish jarayoni sodir bo'lar ekan.

Ta'lim–tarbiyaning birligi ta'lim jarayonini to'g'ri tashkil qilish va o'qitishning xilma-xil metod va uslublaridan foydalana olishga ko'p jihatdan bog'liq. Ta'lim bilan tarbiyaning birligini ta'minlamoq uchun:

a) bayon qilinayotgan o'quv materiallarining mazmuni ham ilmiy, ham g'oyaviy jihatdan to'g'ri tashkil qilinishi;

b) o'qitilayotgan mavzunining ilmiy va tarbiyaviy mohiyatini ochib borilishi, ta'lim jarayonida hadislardan foydalanish imkoniyatini yaratilish;

v) bayon qilinayotgan ilmiy bilimlarning puxta va mustahkam o'zlashtirilishi va turmushda unga amal qilinishi;

g) ta'limda muammoli jarayonini vujudga keltirish, talabalarning qiziqishlari, aktivlik va tashabbuskorliklarini ta'minlashga e'tiborining kuchaytirilishi;

d) ta'lim jarayonida talabalarning uyushqoqligini, intizomlilik va javobgarlikni sezish, o'zaro yordam hislarini tarbiyalashni ta'minlash zarur.

Ta'limning tizimli va izchil bo'lishi.

Ijtimoiy taraqqiyotning boy tajribasi ta'limda sistemalilik va izchillik bo'lishi shart ekanini tasdiqladi. Bilimlarning ma'lum sistemaga solinishi va izchil bo'lishi ta'lim samaradorligi belgilovchi eng yetakchi omillardan biridir. Xozirgi zamon didaktikasidan bu tamoyilga katta e'tibor berilmoqda. Chunki ta'limda

izchillikka rioya qilib o'qitish bugun o'rganilgan bilimlarni mustahkamlashga va ertaga o'rganiladigan bilimlarga zamin tayyorlashga yordam beradi. Ya'ni o'tilayotgan fan yoki bayon qilinayotgan yangi materialning talabalarning oldingi o'zlashtirilgan ilmiy bilimlari, ko'nikma va malakalari bilan izchil va uzviy bog'lanishi, shu bilan bir vaqtda o'qitilayotgan o'quv materiallarini o'zlashtirish orqali kelajakda yangi bilimlarni o'zlashtirishga, shuningdek navbatdagi ta'lim bosqichiga zamin yaratilishi nazarda tutiladi.

Ta'limning tizimli bo'lishi uning izchil bo'lishi bilan bog'likdir.

Izchillikka asoslangan ta'limning xarakterli belgisi shundaki, u talabalarning oldindan o'zlashtirilgan bilim va malakalari zamirida yangi bilim, ko'nikma va malakalar hosil qilish, ularning o'zaro boshlanishlarini takomillashtirish va aksincha, yangi bilimlarni bayon qilish jarayonida oldindan o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma va malakalarini yana ham chuqurlashtirish, kengaytirish va mustahkamlashni ta'minlashga qaratilgandir. Demak tizimli va izchillik ta'limda uzluksizlikni vujudga keltirishda ahamiyatlidir. Bundan tashqari ma'lum sistemaga solingan bilimlarni egallash o'rganish jarayonida qulaylik vujudga keltiradi. Albatta tizimli va izchillikni soddadan murakkabga qarab yo'naltirilishi maqsadga muvofiq. Bilimlarning asta-sekin, izchillik bilan murakkablashib borishi tafakkurni rivojlantiradi va natijada ta'limning rivojlantiruvchi xususiyati kelib chiqadi.

Ta'limda nazariyaning amaliyot bilan bog'liq bo'lishini ta'minlash tamoyili.

Ta'limning asosiy maqsadi yoshlarni mustaqillik hayotga tayyorlash ya'ni turli xil hayotiy sharoitlarda o'z bilim, malaka va ko'nikmalarini amalda qo'llay olish darajasiga yetkazishdir. Shuning uchun biz ta'lim jarayonida talabalarni faqat ilmiy bilimlar bilan qurollantiribgina qolmasdan, balki ana shu bilimlarni amaliyotda qullay olishlarini ta'minlashimiz lozim. Demak, bu tamoyil ta'limning ilmiyligi haqida tamoyil bilan hamoxang bo'lib, ular bir-birlarini to'ldirib keladilar. Ta'limning ilmiyligi bilimlarni nazariy jihatdan o'rganishga, mantiqiy bog'liqliklarni tushunishga, fikrlash qobiliyatini o'stirishga xizmat qilsa, amaliy harakatlar ana shu bilimlarni amalda qo'llab ko'rish yanada to'liqroq ishonch hosil

qilish, malaka hamda ko'nikmalarni shakllantirishga yordam beradi.

Ta'lim tizimida nazariya bilan amaliyotning birligi tamoyili.

Mazkur tamoyilda dastavval o'quv fanining mazmunini va o'ziga xos xususiyatga bog'liq holda o'qish jarayonida amalga oshiriladi. Bu birlik ilmiy bilimlarni puxta o'zlashtirish va uni amalda qo'llay olish, o'quv materiallarini idrok qilish, anglash, shuningdek, uni mustahkam esda saqlab qolish kabi ruhiy operatsiyalar bilan bog'liq holda bir butun jarayonni tashkil qiladi.

Ta'lim jarayonida talabalar tomonidan matematika, fizika, biologiya, ximiya, astronomiya va boshqa tabiiy fanlardan o'zlashtirilgan nazariy bilim, ko'nikma va malakalar tajriba xonalari va laboratoriyalari, zamonaviy texnika vositalari, tajriba yer uchastkalari va ishlab chiqarish mehnati jarayonida qo'llaniladi.

Bu mashg'ulotlar ularni kelgusida murakkab ilmiy nazariyalarni amalda qo'llana olishlari uchun zarur bo'lgan tajriba bilan qurollantiradi. Talabalar o'quv materialini tub mohiyatini, tabiat va jamiyat taraqqiyoti qonununiyatlarini ilmiy asosda atroflicha to'g'ri, chuqur tushunib oladilar va kelajakda amaliy faoliyatlari uchun zarur bo'lgan mahorat, ko'nikma va malakalar hosil qiladilar. Shuning uchun ham har bir mavzuning xususiyatlarini hisobga olgan holda o'rganilayotgan yangi bilimlarni mumkin qadar amaliyot bog'lash o'quv jarayonining tamoyili sifatida qabul qilinadi.

Ta'limda onglilik, faollik va mustaqillikka erishish tamoyili.

Ma'lumki, eski musulmon o'qitish jarayoni, yod olish muhim o'rin egallagan. Lekin tushunishga va anglab olishga e'tibor bir oz kamroq ajratilgan. Ayni vaqtda mohiyati anglab olingan bilimgina amalda samarali qo'llash mumkin. Shuning uchun o'quv jarayonida xotirasi kuchli bo'lgan talabalarning mavzuni shunchaki yuzaki yodlab olishlariga yo'l qo'ymaslik lozim. Onglilik talabalarni yangi materialini idrok qilishda ta'riflar, teoremlar, adabiyatdan she'r yodlash va hokazolarning ifodalanishinigina emas, balki ularning hayotiy xodisalar, jarayonlar bilan bog'liq bo'lgan mavzuni ham tushunishlarini talab etadi. Aks holda bilimlarda yuzakichilik avj oladi, bunda material quruq yodlab olingan bo'ladi.

Bunday bilimlar tez unitiladi. Bundan tashqari bilimlarni ongli ravishda o'zlashtirish talabalarda bu bilimlarga nisbatan ma'lum munosabat xosil qilishni, emotsional kechinmalar uyg'otishni ham o'z ichiga oladi.⁶

Biz yaxshi bilamizki, ta'lim ikki tomonlilik xususiyatiga ega. Ta'lim jarayoni pedagog yo'naltiruvchi bo'lib maydonga chiqadi va talabalar o'rganish jarayonini o'z boshlaridan kechiradilar. O'rganish jarayoni murakkab psixik jarayon bo'lib talabalar ma'lum faollikni talab etadi. Pedagog qanchalik ta'lim jarayonini sarmazmun, qiziqarli va mahorat bilan tashkil etmasin talaba tomonidan ma'lum faollik bildirilmasa, o'quv jarayonida samaraga erishish mumkin bo'lmaydi. Demak o'quv jarayonida avval talabalarda faollikni uyg'otish zarur. Bu faollik bilish jarayoniga ta'sir etadi, idrok qilish, tahlil qilish, analiz va sintez kabi psixik jarayonlarni ishga tushiradi. Talabalarda faollik holatini vujudga kelishda motivatsiyalar ahamiyatlidir.

Mustaqil tafakkur turli usullar bilan hosil qilinadi. Tafakkurni shakllantirish usullaridan biri mustaqil hal qilish, muammoli vazifalar qo'yishdir. Aytib o'tish joizki onglilik va faollikka mustaqil tafakkurni vujudga kelishiga sabab bo'ladi. Bugungi kunda ta'lim oldiga qo'yilayotgan eng katta talablardan biri ham mustaqil fikrlash, muammolar yechimini mustaqil topish kabi xususiyatlarni talabalarda rivojlantirishdir. Umuman onglilik, faollik va mustaqillik o'zaro bir-birini to'ldirib turuvchi psixik holatlar deyish mumkin. Bilimlarni ongli o'zlashtirish, bir tomondan, talabalar mustaqil, faol fikr qilishlarini nazarda tutsa, ikkinchi tomondan aynan shu jarayon davomida talabalar mustaqillik va faolliklarini hamda mantiqiy fikr qilish faoliyatlarini tarbiyalab, takomillashtirib borishni nazarda tutadi. Talabalar faolligini rivojlantirish, ularning mustaqilligini oshirish, talabalar ongliligini o'stirish o'qitishda yuksak samaradorlikka erishishga yordam beradi.

Ta'lim jarayonining ko'rsatmali va ko'rgazmali bo'lishi tamoyili.

Ta'lim jarayonida mumkin qadar sezgi organlarini ko'proq jalb etish o'rganishni osonlashtiradi. Eshitish jarayonida abstrakt tafakkur ma'lum ish bajarsa, ko'rish

---

6. Tursunov.S Nishonaliyev.B. "Pedagogika" "O'qituvchi" nashriyoti T 1996 y.

orqali obrazli tafakkur ham ishga tushadi. Ko'rsatmalilik mavzuni o'rganishda yengillik tug'dirishi bilan birga talabada qiziqish ham uyg'otadi. O'rganilgan mavzuni uzoq muddat esda saqlanishiga va qayta esga tushirishga yordam beradi.

Talabalarning sxema, jadval, diagramma kabi materiallar ustida ish olib borishlari va material xususiyatlarini taqqoslash, tahlil qilish, umumlashtirish, xulosa chiqarishlari mantiqiy fikrlash qobiliyatini o'stirishga yordam beradi.

Albatta ko'rsatmalilik samarali natijalar berishi uchun uning boshqa tomonlarini ham e'tiborga olish kerak. Birinchidan, ishlatiladigan ko'rsatmali qurollar u yoki talabalarining yoshi va o'ziga xos xarakter xususiyatlari, umumiy tayyorgarlikka-saviyasiga mos keladigan bo'lishi lozim. Ikkinchidan, foydalaniladigan ko'rsatmali qurollar o'tilayotgan dars mavzusining mazmunini ochib berishiga yordam beradigan materiallar bo'lishini hisobga olmoq, demak, uning to'g'ri tanlanishiga e'tibor bermoq lozim. Uchinchidan, dars jarayonida foydalanish uchun belgilangan ko'rsatmali materiallardan unumli foydalanmoq uchun zarur bo'lgan ta'lim usullari to'g'ri tanlangan bo'lishi lozim. Umuman olganda, ta'limni ko'rsatmali bo'lishini ta'minlash ustida hozirda ko'plab ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilmoqda va ko'rsatmalilikni samaradorligini oshirishda fan-texnikaning keyingi yillar ichida erishgan yutuqlaridan foydalanish masalasi ishlab chiqilmoqda.

Bilimlarni puxta va tizimli o'zlashtirib olish tamoyili.

Ta'lim jarayonida biz talabalarni bilimlarni mustahkam esda saqlanib qolishini ta'minlash zaruriy talablardan biridir. O'quv materiallarini mustahkam esda saqlab qolish, ayni dars jarayonida bayon qilinayotgan o'quv materiallarini tizimli va ongli o'zlashtirishga bog'liq. Avvalgi mashg'ulotlarda hosil qilingan bilim, ko'nikma va malakalar ancha murakkabroq materialni o'zlashtirib olish uchun pillapoya, baza bo'lib xizmat qiladi. Shuning uchun ham bilimlar bazasining puxta bo'lmasligi keyingi o'rganiladigan yangi bilimlarni ham zaif bo'lishiga olib keladi. Yaxshi o'zlashtirilgan, mustahkamlangan bilimlarda esa keyingi yangi bilimlarni o'rganishda va mustahkamlashda asos bo'lib xizmat qiladi. Bilimlarni o'zlashtirish jarayonida ularning puxta anglab olinganligini

tekshirish, ba'zi tushunmovchiliklarni yo'qotish, mustahkamlashga e'tiborni qaratish didaktikaning asosiy masalalaridan biridir. Ta'lim jarayonida takrorlashni uyushtirish bilimlarni mustahkamlashga yordam beradi. Takrorlashning ahamiyati shundaki, takrorlash faqat oldindan o'zlashtirilgan o'quv materialinigina esga tushirmay, balki shu o'quv materiallariga bog'liq bo'lgan yangi-yangi ma'lumotlar ham beriladi, o'zlashtirilgan bilimlarning noaniq tuman bo'lib qolgan tomonlari oydinlashtiriladi va to'ldiriladi. Bilimlarni o'zlashtirish jarayoni uzluksiz va ma'lum tizim asosida olib borilishi ta'lim samarasini oshiradi. Bilimlarni doimiy ravishda tekshirib borish, takrorlash tizimli va uzluksiz ravishda to'ldirib borish muhim didaktik talabdir.

Ta'lim jarayonida shaxsiy xususiyatlarini hisobga olish tamoyili.

Har bir talaba o'ziga yarasha qiziqishlari va shu bilan bir qatorda miqdori mavjud. Har bir talabaning o'ziga xos bo'lgan yutuqlari va shu bilan bir qatorda kamchiliklari ham bor. Agar pedagoglar o'quv jarayonida ana shu individual xususiyatlarni hisobga olmasalar har qancha unumli metodlardan foydalanmasinlar o'quv jarayonida yaxshi natijalarga erisha olmaydilar. Chunki ta'limning asosiy vazifalaridan biri talabani umumiy rivojini ta'minlash. Lekin talabaning haqiqiy rivoji faqat uning shaxsiy xususiyatlarini hisobga olgan holdagina amalga oshirilishi mumkin. Talabalarning real o'quv imkoniyatlarini, ularning rivojlanish jihatlarini o'rganish hozirgi vaqtda shunchaki xohish emas, balki majburiy talabdir. Busiz o'quv jarayonini muqobillashtirish, uni boyitish aqlga sig'maydi. Albatta shaxsiy xususiyatlar juda xilma-xil va ularni o'rganish ma'lum vaqt talab etadi. Kuzatish jarayonida talabaning kuchli va ojiz tomonlarini, uning qiziqishlari, tafakkuri, nutqi, xotirasi, diqqati, hayoliga mos bo'lgan xususiyatlarini bilib olish mumkin. Talaba shaxsining muammolari va qiyinchiliklarini tahlil qilish hamda shu muammolarning sabablarini aniqlash keyingi pedagogik chora-tadbirlarni rejalashtirishda juda katta ahamiyatga ega. Ayniqsa o'zlashtirishi bir oz pastroq bo'lgan talabalar bilan yakka holda ishlash jarayonida pedagog o'zi uchun talabaning yangi qirralarini kashf etishi e'tiborli. Keyingi davrlarda "differensiyallashgan ta'lim" degan tushunchani keng tarqalishining asosiy sababi

ham shaxsiy xususiyatlari, qobiliyati, qiziqishlari, iqtidori kabilarni hisobga olgan holda talabalarni guruhlariga ajratishni va shu guruhlar uchun alohida dasturlar ishlab chiqishga qaratilgan. Guruhlar uchun tuzilgan dasturlar, qo'llaniladigan metodlar talabalarning shaxsiy xususiyatlari hisobga olgan holda tanlanadi. Didaktika bu yo'nalishda ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilmoqda va bu ta'limning samaradorligini oshirishda katta ahamiyatga ega.

Ta'limda talabalarning yosh xususiyatlarini hisobga olish tamoyili.

Ma'lum guruh uchun belgilangan o'quv materiallarining xarakteri, mazmuni va hajmi shu sinf talabalarining yosh xususiyatlariga mos bo'lishi lozim. O'rganilayotgan bilimlar, xosil qilinayotgan malaka va ko'nikmalar talabalarni xaddan ziyod toliqtirib qo'ymasligi lozim. Boshqacha qilib aytganda, o'quv jarayoni talabalarning sog'ligi, psixik holatiga salbiy ta'sir etishini oldini olish lozim. Buning uchun har bir yosh xususiyatlarini chuqurroq o'rganib imkoniyatlar darajasini belgilab olish kerak. Ta'limning mazmuni shaxslarning kuch-quvvatiga mos bo'lishiga erishish lozim. Ta'limni haddan ziyod "yengillashtirish", "osonlashtirish" ham maqsadga muvofiq emas, chunki bunday ta'lim rivojlantiruvchi bo'la olmaydi. Demak har bir yosh davrida talabalarning imkoniyatlarini o'rganish va imkoniyatlarga mos ravishda ta'limni tashkil etish, o'rganiladigan bilimlar hajmini belgilashda talabalarning yosh xususiyatlarini hisobga olish juda muhim bo'lib, bu yo'nalishda ham tegishli ilmiy-tekshirish ishlari olib borilmoqda.

Hozirda O'zbekistonda ta'lim tizimini yangilash, mukammallashtirish borasida bir talay ishlar olib borilmoqda. Kadrlar tayyorlash milliy dasturida uzluksiz ta'lim tizimini yaratish, o'quv tarbiya jarayonining hamma bosqichlarini mukammallashtirish, har tomonlama yetuk barkamol avlodni yetishtirish uchun shart-sharoit yaratish masalalari ko'rib chiqilgan. Mamlakatimizda kadrlar tayyorlash milliy dasturi asosida uzluksiz ta'limni tashkil etish va rivojlantirishning asosiy tamoyillari (prinsiplari) belgilangan. Bular ta'limning ustivorligi, ta'limning ijtimoiylashuvi, ta'limning milliy yo'nalganligi, ta'lim va tarbiyaning uzviy bog'liqligi, iqtidorli yoshlarni aniqlash, yuqori darajada bilim

olishlari uchun shart-sharoitlar yaratish kabilardir. Ko‘rib turganimizdek uzluksiz ta’limni rivojlantirish tamoyillari didaktik tamoyillar bilan hamoxang bo‘lib, ana shu didaktik tamoyillarni yanada mukammallashuviga turtki bo‘lib xizmat qilmoqda.

Demak, bugungi kun talablarini va ehtiyojlarini hisobga olgan holda pedagogika va uning ajralmas qismi hisoblanmish didaktika o‘quv jarayonini qonuniyatlarini yanada chuqurroq o‘rganishi hamda ta’lim samaradorligini oshirish ustida ilmiy-tadqiqot ishlarini keng miqyosda olib borishi maqsadga muvofiq.

Ta’lim metodlari.

Xalq ta’limi vazirligi, pedagogika ilmiy tadqiqot instituti, metodist pedagoglarning, xususan pedagogika fanining dolzarb vazifalaridan biri - ta’lim-tarbiyadagi muammolarni, mahalliy va milliy xususiyatlarini hisobga olgan holda qayta ko‘rib chiqish, barcha o‘quv fanlari bo‘yicha yangi milliy dasturlar yaratish, ta’limni pog‘onalash, dars jarayonini toifalashdan iboratdir.

Shu munosabat bilan yaqin o‘tmishdagi o‘zbek o‘quv muassasalari o‘qitish tarixiga bir nazar tashlash ayni paytda ta’lim metodlarini o‘rganishni osonlashtiradi. Shubhasiz, mazkur ta’lim metodikasi tarixiga oid manba muayyan darajada ta’limning metodik bo‘shliqlarini ma’naviy jihatdan to‘ldiradi, pedagog tarbiyachilarning pedagogik meros va xalq pedagogikasiga bo‘lgan katta ehtiyoj va qiziqishlarini qondiradi.

Keyingi vaqtlarda taraqqiy etgan mamlakatlarning o‘quv muassasasi sohasidagi yutuq va tajribalarini o‘rganishga uni bizning sharoitimizga joriy etishga e’tibor kuchaydi. Shuningdek, xalq ta’limi ko‘lamiga inqilobgacha bo‘lgan o‘qitish tartibining turlari (litsey, gimnaziya) ham dadil kirib kelmoqda. Bunga mamlakatimizda gimnaziyalarning ochilishi, litseylarni ochilishini misol qilib keltirish mumkin.

Ta’lim berishda o‘qitish metodlari asosiy o‘rinni egallaydi. Metod-yunoncha atama bo‘lib, “usul, yo‘l” degan ma’noni anglatadi, ya’ni maqsadga erishish yo‘lini bildiradi. Metodlar (usullar) har qanday axborotni (maqsadni) uzatish va

qabul qilish xarakteriga qarab quyidagi sinflarga ajratiladi:

- Soʻz orqali ifodalanadigan metod.
- Koʻrgazmali metod.
- Amaliy metod.

Taʼlim jarayonida talabalarni oʻzlashtirish, fikrlash jarayonini tashkil etish boʻyicha esa quyidagi metodlarni ajratib koʻrsatish mumkin:

- Oʻqitishning maʼruza (suhbat) metodi.
- Oʻqitishning amaliy ishlar metodi.
- Laboratoriya ishlari metodi.
- Mustaqil ishlar metodi.
- Reprodukativ-evristik metod.
- Ilmiy-tadqiqot metodi.
- Oʻqitishning muammoli-izlanish metodi.
- Oʻqitishning induktiv va diduktiv metodi.

Axborotni soʻz orqali yetkazish va qabul qilishga qaratilgan birinchi guruh metodlariga: Hikoya, suhbat, maʼruza kabilarni kiritish mumkin.

Nutq madaniyatini oʻstirishda hikoyaning oʻqitish va fikrlarni bayon qilish metodi sifatidagi imkoniyatlari boshqa metodlarga nisbatan yuqoridir. Hikoya qilish pedagog tomonidan yangi oʻtilayotgan mavzuga oid fakt, hodisa va voqealarning yaxlit yoki qismlarga boʻlib, obrazli tasvirlash yoʻli bilan ixcham, qisqa va izchil bayon etiladi. Bu metod materiallarni bayon qilishdi, obrazlarga xarakteristika berish, tabiat hodisalari va ijtimoiy hayotdagi voqealarni tasvirlashda qoʻl keladi.

Hikoya qilish davomida talabalar passiv tinglovchi boʻlib qolishlariga yoʻl qoʻymaslik kerak. Talabalarning diqqatini tasvirlanayotgan obʼektga qaratibgina qolmay balki xuddi shu obʼekt haqida ular ongli va aktiv fikr yuritishlarini ham taʼminlamoq lozim.

Oʻquv materialini tushuntirish metodi.

Pedagog tomonidan oʻrganilayotgan mavzuning narsa, hodisa va voqealarning mazmunini xarakterlaydigan tushuncha, qonun va qoidalarni

uqtirishdir. Bu metod ko‘proq matematika, fizika, ximiya, ona tili, rus tili va shunga o‘xshash fanlarni o‘qitishda ko‘proq qo‘l keladi. Pedagogning ma’lum bir fanning u yoki bu mavzuga oid qonun, qoidalarni qanchalik asosli ekanligini faktlar, misol va dalillar keltirish, shuningdek masalalar, misollar ishlash yo‘li bilan isbotlab beradi.

Bu jarayonga talabalarning aktiv ishtirok etishlarini ta’minlamay turib, kutilgan maqsadga erishib bo‘lmaydi. Ayniqsa bayon qilinayotgan materiallarini umumlashtirish va xulosalar chiqarishda talabalarning o‘z mulohazalari bilan ishtirok etishlarini ta’minlash muhim.

Ma’ruza metodi.

Bu metod o‘quv materialini hajmini kattaligini, mantiqiy tuzilishi, obrazlari isbot va umumlashtirishning anchagina murakkabligi bilan farqlanadi. Agar hikoya darsning bir qisminigina egallasa, ma’ruza odatda ularni to‘la qamrab oladi. Ma’ruza davomida muammoli vaziyatlarni vujudga keltirish, mavzuga oid ko‘rgazmali materiallarni namoyish etish, ma’ruza oxirida umumiy xulosalar chiqarish kabilar samaradorlikni oshiradi. Ma’ruza metodi keng qamrovli axborotni talabalarga yetkazishda juda ham qo‘l keladi.

Suhbat.

Bu metod asosan savol-javob yo‘sinida olib boriladi. Suhbatlarning ma’lum maqsadga qaratilganligi ularning xarakterini belgalaydi. Suhbat evristik xarakterda, etik xarakterda, instruktiv metodik xarakterda bo‘lishi mumkin.

Suhbat metodi talabalarni faol ishtiroki orqali o‘tkazilganligidan mustaqil fikrlash, xulosalash kabi xislatlarni talabalarda shakllantiradi.⁷

O‘qitishning ko‘rgazmali metodlari.

O‘qitish jarayonida ko‘rgazmalilik metodidan foydalanishning muhimligi o‘rganilayotgan narsa va hodisalarni hissiy idrok etishga, ularni kuzatib mushohada qilishga talabani undash, mantiqiy va nazariy elementlarning birligiga ishonch hosil qilish nihoyat, nazariy bilimlarni amaliyotda qo‘llay olishga o‘rgata bilishdadir.

---

7. Munavvarov A. “Pedagogika”. “O‘qituvchi” nashriyoti. T. 1996 y.

Ta'limda ko'rgazmalilik metodi namoyish etish, illyustrasiya va ekskursiya tariqasida olib borilishi mumkin. Ta'limda namoyish etish metodidan foydalanish asosan materiallarning xarakteriga-mazmuni, shakli ham hajmiga bog'liqdir. Namoyishning o'zi ham turlicha bo'lishi mumkin: a) aslida ko'rsatilishi mumkin bo'lgan buyum va narsalar, o'simliklar va ularning tarkibi, kolleksiyalar, asbob va mashinalar, modellar va hokazo.

Ekskursiya metodi.

Ekskursiya metodi sinf sharoitida dars jarayonida qo'llaniladigan o'qitish metodidan tubdan farq qiladi. Bu metod bilan o'rganilayotgan narsa va hodisalarni tabiiy sharoitda (zavod, fabrika, tabiatni kuzatishga) yoki maxsus muassasalarga (muzey, ko'rgazma va hokazolarga) tashkiliy ravishda boriladi. Ekskursiya vaqtida kuzatish, zarur materiallarini yozib olish, rasmga tushirish, o'lchash, hisoblash ishlarini olib borish mumkin. Ekskursiya davomida suhbat o'tkazish, xulosalar yasash, o'z fikrlarini umumlashtirish va yakun yasash lozim.

O'qitishning amaliy ishlar metodi.

Amaliy metodlarga masalalar yechish, chizmalar tayyorlash, yozma mashqlarni bajarish kabilarni kiritish mumkin. Nazariy jihatdan egallangan bilimlar amalda qo'llab ko'riladi. Grafik jadval, kartalar chizish ham tegishli ko'nikma va malakalarni hosil qilishga va ularni mustahkamlashga yordam beradi.

Laboratoriya ishlari metodi.

Laboratoriya mashqlari frontal tajribalar, laboratoriya ishlari, praktikumlar o'qitishning texnik vositalari va o'quv qurollari tipidagi boshqa asbob-uskunalar bilan mashg'ulotlar tarzida o'tkaziladi. Laboratoriya metodining boshqa o'qitish metodlaridan farqi, shundaki, bu metod bilan ish ko'rilganda har qaysi talaba nimanidir mustaqil, shaxsan tajriba qilib ko'radi. Dars pedagog rahbarligida talabalarning mustaqil tajriba o'tkazishlariga qaratilgan bo'ladi. Laboratoriya mashg'ulotlarida mustaqillik, aktivlik, tashabbuskorlik oshadi.

Mustaqil ishlar metodi.

Keyingi davrda talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etishga katta e'tibor

berilmoqda. Chunki bu metod talabada ijodkorlikni, mustaqillikni rivojlantiradi. O'quv dasturlarida mustaqil ta'lim uchun soatlar ajratilmoqda. Talabalarni mustaqil ishlarini tashkil etishda ma'lum fanning xususiyatidan kelib chiqib mustaqil ishning mazmuni, shakli va vazifalari tanlab olinadi. Topshirishgan mustaqil ishni bajarish uchun pedagog kerakli adabiyotlar va yo'l-yo'riqlarni ko'rsatishi, qisqacha tushuntirish berishi lozim. Talaba bajarishi kerak bo'lgan mustaqil ish ko'p vaqt egallamasligi va shu bilan bir qatorda talabaga rivojlantiruvchi sifatida ta'sir ko'rsatishi kerak.

Reproduktiv, evristik metod.

Reproduktiv metodlar birinchi navbatda talabalarning o'quv materialini tezroq va mustahkamroq eslab qolishlarini ta'minlash bilimdagi tipik kamchiliklarni tez aniqlash uchun qulay. Reproductive metodlar ayniqsa o'quv materialining mazmuni asosan axborot xarakterida bo'lsa, murakkab va butunlay yangi bilimlar o'rganilishi lozim bo'lgan holatda samarali natija beradi. Tafakkurning reproductivlik xarakteri pedagog yoki boshqa manba orqali xabar qilinadigan o'quv axborotlarini aktivroq qilishini va eslab qolinishini nazarda tutadi. Hikoya, ma'ruza, ko'rgazmalilik va amaliy ishlar ham reproductiv asosga qurilish mumkin. Reproductive xarakterdagi amaliy ishlar shunisi bilan farq qiladiki, bu ishlarning davomida talabalar na'munaga ko'ra ilgari yoki yaqindagina o'zlashtirgan faolligini oshirish maqsadida u ko'pincha evristik ya'ni qisman izlanuvchan metod bilan qo'yib olib borilishi mumkin. Yangi mavzuni bayoni davomida o'rganilayotgan materialning ba'zi elementlari ustida talabalarga fikr yuritish imkoni beriladi. Pedagog tomonidan yengil qisqa savollar tuzilib, talabalarning ishtirokida ularga javob topishga harakat qilinadi. Evristik metod talabalarning bilish darajasini aniqlashga ham yordam beradi. Demak, evristik metod yangi mavzuni idrok qilishda talabalarning ham qisman ishtirok etishini ta'minlaydi.

Ilmiy tadqiqot metodi.

Bu metod ta'lim tizimida unchalik keng tarqalmagan metod bo'lib, ma'lum tayyorgarlikni talab etadi. Pedagog rahbarligida talabalar yoki bir talaba ma'lum

ilmiy tadqiqotlarni o'tkazishi va ma'lum fan uchun yangi xulosalarni yasashi mana shu metodni qo'llash jarayonida vujudga keladi. Bu metod oliygohlarda ko'proq qo'llaniladi. Bu metod davomida ilmiy bilish jarayoni sodir bo'ladi, ya'ni hali noma'lum bo'lgan bilimlar kashf etiladi va egallanadi. Buning uchun ilmiy tadqiqot rejasi tuziladi. Maqsad belgilanadi va tadqiqot usullari tanlab olinadi. Tadqiqot natijalari asosida xulosalar yasaladi.

O'qitishning muammoli-izlanish metodi.

Yangi mavzuni o'rganish jarayoni o'rganilayotgan materialni tayyor holda talabalarga bayon etmasdan, balki muammo sifatida taqdim etish muammo-izlanish metodini keltirib chiqaradi. Ya'ni dars davomida yasash kerak bo'lgan xulosalar pedagog tomonidan emas, balki talaba tomonidan yasalishiga harakat qilinadi. Har bir talaba qo'yilgan muammoni o'zicha yondoshib hal etishga harakat qiladi va o'z fikrlarini bayon etadi. O'rtaga tashlangan fikrlar muhokama qilinadi va pedagog tomonidan yo'naltiriladi. Pedagog va talabalar birgalikda xulosalar yasashadi. Muammoli-izlanish metodi talabalarni bilish faoliyatini faollashtiradi, mustaqillikka, ijod qilishga o'rgatadi, o'qishga bo'lgan qiziqishlarini oshiradi, shaxsiy fazilatlarini tarbiyalashga yordam beradi. Bu metod o'rganilayotgan masalani chuqur tahlil etishga va bilimlarning puxta bo'lishiga yordam beradi. Bu metod o'rganilayotgan masalani chuqur tahlil etishga va bilimlarning tafakkur darajasi hisobga olinishi kerak. Tanlangan mavzuni tahlil etish uchun talabalarda ma'lum bilimlar bazasi mavjud bo'lishi lozim. Shuning uchun ham bu metodni qo'llash uchun talabalar alohida axborotlar bilan qurollantiriladi. Keyingi davrlarda muammoli-izlanish metodidan foydalanishga alohida e'tibor berilmoqda.

O'qitishning induktiv va deduktiv metodi.

O'qitishning mantiqiy metodlari ikki turda: Induktiv va deduktiv metodlar bilan olib borilishi mumkin.

Darslarga tayyorlanish jarayonida o'qitishning induktiv, deduktiv kabi metodlarini tanlash zarurati ham tug'iladi. Keyingi davrlarda deduktiv o'qitishga talab va e'tibor kuchaydi. Ammo tafakkurning induktiv usullarini shakllantirmay turib faqat tabiiy-ilmiy emas, balki umum mehnat xarakteridagi tajribalar amaliy

faoliyatida ham muvaffaqiyatga erishishga umid qilib bo'lmaydi. Induktiv yoki deduktiv metodlarni qo'llash o'rganilayotgan mavzu mazmunini ochishning ma'lum mantiqiy-xususiydan umumiyga yoki umumiydan xususiyga o'tishni tanlashni anglatadi.

Induktiv metodlar texnik qurilmalarni o'rganishda va amaliy topshiriqlarni bajarishda keng qo'llaniladi. Matematika va fizikaga doir ko'pgina masalalar, ayniqsa pedagog talabalarni ayrim umumiyroq formulalarni mustaqil egallashlariga olib kelishi zarur deb hisoblangan hollarda, induktiv metod vositasida yechiladi.

Deduktiv metoddan foydalanganda pedagog va talabaning faoliyatida avval umumiy holat, formula va qonunini beriladi, so'ngra asta-sekin ayrim holatlarni chiqarib aniqroq vazifalarni hal etish nazarda tutiladi.

Deduktiv metod o'quv materialini tezroq o'tishga yordam beradi, abstrakt tafakkurni aktivroq rivojlantiradi. Nazariy materialni o'rganishda, anchagina umumiyroq holatlardan ayrim oqibatlarini aniqlashni talab qiluvchi masalalarni yechishda deduktiv metodni qo'llash ayniqsa foydalidir.

Dasturlashtirilgan ta'lim.

Dasturlashtirish deganda o'quv materialini o'rganishning har qanday dastur emas, balki dasturlashtirishning kibernetik va matematik qoidalari yoki shartlariga muvofiq dasturgina tushuniladi.

Ma'lumki, kibernetika murakkab tizim yoki jarayonlarni eng qo'lay yo'l bilan ma'lum maqsadga muvofiq holda idora qilish haqida bahs yuritadi. Talabalarga tegishli ilmiy ma'lumotlarni qayta hisobga olishini ta'minlash, tekshirib ko'rish, o'z-o'zini tekshirish kabi vazifalarni kibernetika boshqaradi.

Dasturlashtirilgan ta'lim esa, yuqoridagi kabi kibernetika ilmi va metodlariga bog'liq holda ish ko'radi. Dasturlashtirilgan ta'limning bosh vazifasi, talabalar mustaqil ishining unumdorligini oshirishga yordam berishdan iboratdir.

Dasturlashtirilgan ta'lim ikki yo'nalishda: mashina vositasida hamda mashina vositasiz olib boriladi.

Dasturlashtirilgan ta'limning mazmuni davlat dasturi asosida belgilanadi. U

ma'lum fan yuzasidan dastur hajmida ilmiy bilim berish va shu bilimlarga bog'liq holda tegishli ko'nikma hosil qilishga qaratilgan mashqlar, misollar va masalalar ishlatish, ishlangan masala yoki savollarning javoblarini to'g'ri yoki noto'g'riligini talabalar tomonidan tekshirib ko'ra olish imkoniyatlarini yaratadi. O'zlashtirilgan bilim va malakalarni bir tartibga tushurishga yordam beradi.

Dasturlashtirilgan o'qitish metodlari o'quv materialini element bo'yicha nazorat qilishni, o'qitishni imkoniyati boricha individuallashtirishni, bilimlarni egallashning individual sur'atini hisobga olishini ta'minlash maqsadida qo'llaniladi. Mashinasiz dasturlashtirilgan ta'lim maxsus ishlangan darslik va metodik qo'llanmalar vositasida olib boriladi. Bunda darsliklarda ayrim o'quv fanining alohida qismlaridagi mavzu yuzasidan ma'lumotlar berilgan bo'ladi. Bunda ham mashq uchun topshiriqlar, o'zlashtirilgan bilimlarni amalda masala va misollar yechishda mehnat jarayonida qo'llana olishlari, o'zi bajargan vazifalarning to'g'ri yoki noto'g'riligini tekshirib ko'ra olishlari uchun yo'llanmalar berilgan bo'ladi. Garchi talaba topshiriqni bajara olmasa yoki xato qilsa, o'sha joydan, ya'ni o'rganilishi lozim bo'lgan materialning o'zlashtirilishi qiyin bo'lgan o'rnidan boshlab qay darajada ish ko'rish lozimligi ko'rsatilgan bo'ladi.

Bunday darsliklar xususan talabalarning mustaqil ishlari uchun juda muhimdir. Darslikda materiallar shunday taqsimlanadiki, unda berilgan materiallar qismlarga bo'lib ko'rsatiladi va har qaysi talaba tomonidan bajarilishi bilanoq o'zini-o'zi tekshirib ko'rish imkoniyati beriladi. Shu yo'sinda topshiriqlar borgan sari murakkablashib boradi. Dasturlashtirilgan matnlar bilimlarni o'zlashtirishni muayyan mantiqiy yo'lini vujudga keltiradi. Ammo bu yo'l faqat ma'lum material uchun xarakterlidir, ya'ni ta'lim uslubi materialni mazmuniga bog'liqdir. Mazmun o'zgarsa, axborot berish va o'z-o'zini nazorat qilish usullari ham o'zgaradi. Uni bilimlarning ayrim tarkibiy qismlari bo'lish mumkin bo'lgan mavzularni o'rganishda, chunonchi, grammatikaga doir ayrim masalalarni, matematika teoremlarini, ba'zi bir ximiyaviy va fizikaviy formulalarni fanda qaror topgan tizimlar haqida ma'lumot beruvchi tarixiy, biologik va geografik materialni

o‘rganish vaqtida qo‘llash mumkin.

Pedagog shuni nazarda tutish kerakki, dasturlashtirilgan matnlarda aqlni o‘stirish dasturi emas, balki o‘quv materialni o‘rganish dasturi berilgan. Shuning uchun bu metoddan foydalanishda ham uning kamchiliklarini hisobga olish lozim.

Ta’limni tashkil etish shakllari

Sinf - dars sistemasi

Ta’limni tashkil etish shakllari ma’lum ijtimoiy tuzumning manfaatlariga mos xolda shakllangan.

XVI asrning oxiri va XVII asrning boshlarida buyuk chex pedagogi Ya.A.Komenskiy (1592 - 1670) tarixda birinchi bo‘lib maktab ta’limida sinf – dars tizimini yaratdi.

Ya.A.Komenskiyning ta’limni tashkil qilish haqidagi qarashli bir qator jiddiy qarshiliklarga uchragan bo‘lsa xam g‘arb mamlakatlariga juda tez tarqaldi va ta’limni tashkil qilishning birdan-bir shakli deb e’tirof etildi.

Sinf – dars tizimi sharq mamlakatlariga, jumladan Markaziy Osiyodagi eski musulmon maktablariga tadbiq bo‘lmadi. Ularda oktabr to‘ntarishiga qadar o‘rta asr maktablariga xos ta’lim tizimi davom etib keldi.

Bir o‘qish xonasida 6 yoshdan 15 - 16 yoshgacha bo‘lgan bolalar guruhi bilan bir vaqtda mashg‘ulot olib borilardi. Shuningdek, bir o‘qish xonasidagi (20 - 30) O‘quvchining bilim darajasi xam turlicha bo‘lar edi.⁸

O‘zbek maktabi oktabr to‘ntarishidan keyin sinf – dars tizimiga o‘tdi.

Sinf – yoshi va bilimi jixatdan bir xil bo‘lgan ma’lum miqdoridagi o‘quvchilar guruhidir. Dars deb bevosita o‘qituvchining raxbarligida muayyan o‘quvchilar guruhi bilan olib boriladigan ta’lim mashg‘ulotiga aytiladi.

Dars – o‘quv ishlarining asosiy tashkiliy shaklidir.

Dars – o‘quv ishlarining markaziy qismidir.

Ayni paytda, o‘quv muassasalarida ta’limni tashkil qilish shakllari ikki turda olib borilmoqda.

1. Sinf – dars shaklida olib boriladigan mashg‘ulotlar.

---

8. Podlasiy I.P. “Pedagogika”. I-II t. –M: Vlados, 1999 yil.

2. Amaliy va tajriba ishlari shaklida olib boriladigan mashg'ulotlar.

Sinf – dars shaklida olib boriladigan mashg'ulot o'qituvchining kundalik o'quv materialini tizimli bayon qilib berishni, xilma-xil usullardan foydalanishini, o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini izchillik bilan xisobga olib borishni, o'quvchilarni mustaqil ishlashga o'rgatishni o'z ichiga oladi.

Amaliy va tarjiba ishlari shaklida olib boriladigan mashg'ulotlar sinf sharoitidan tashqarida, o'quv ustaxonasi, tajriba yer uchastkalari va kolxoz – sovxoz ekin maydonlarida ishlash, ekskursiyalar o'tkazish yo'li bilan olib boriladi.

Xozirgi zamon didaktikasi ko'p yillar davomida to'plangan o'qitish qoidalari, fan yutuqlari va ilg'or tajribalar asosida boyib bormoqda deyishga asos bor. Ammo o'quv jarayonining xamma qismlarini o'qitishni tashkil qilishning mazmuni, usullari, vositalari va shakllari bilan munosabatlari yaxshi ochib berilmagan. Bularning xammasi didaktik qoidalardan amalda foydalanishni qiyinlashtiradi. Maktab oldida turgan yangi vazifalar va extiyojlar o'quvchilarga beriladigan ta'lim va tarbiya sifatini oshirish, uni yanada rivojlantirish va yuqori bosqichga ko'tarishni talab qiladi.

O'qituvchi o'zining aniq sharoitlari va imkoniyatlariga eng ko'p mos keladigan o'quv jarayonini ongli ravishda tanlab olishi foydadan holi emas. Bu ish darsning muhim tomonlarini tanlashga tavakkalchilikka, bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish jarayonini boshqarishga qandaydir tasodifiy yondashishga yo'l qo'ymaydi.

Darsga bo'lgan talablar.

Dars, yuqorida aytib o'tilganidek, o'qitishni tashkil etishning o'zgarmas shakli emas. O'quv amaliyoti va pedagogik tafakkur doimo uni takomillashtirish yo'llarini izlaydi. Bu soxada turli xil ko'rik-tanlovlar, jumxuriyat miqyosida o'tkazilayotgan pedagogik o'qishlarda o'rtaga qo'yilayotgan ilg'or o'qituvchilarning fikr va mulohazalari diqqatga sazovordir.

Turli - tuman fikr va mulohazalarni hisobga olgan holda dars quyidagi umumiy didaktik talablarga javob berishi lozim:

1. Har bir dars ma'lum bir maqsadni amalga oshirishga qaratilgan va puhta

rejalashtirilgan bo'lmog'i lozim.

2. Har bir dars mustahkam g'oyaviy - siyosiy yo'nalishga ega bo'lmog'i lozim.

3. Har bir dars turmush bilan, amaliyot bilan bog'langan bo'lmog'i lozim.

4. Har bir dars xilma-xil usul, uslub va vositalardan unumli foydalangan holda olib borilmog'i lozim.

5. Darsga ajratilgan har bir soat va daqiqalarni tejab, undan unumli foydalanmoq lozim.

6. Har bir dars o'qituvchi va o'quvchilarning faolligi birligini ta'minlamog'i lozim.

7. Darsda o'quv materiallarining mazmuniga oid ko'rsatmali qurollar, texnika vositalari va kompyuterlardan foydalanish imkoniyatini yaratmoq lozim.

8. Dars mashg'ulotini butun sinf bilan yoppasiga olib borish bilan har qaysi o'quvchining individual xususiyatlari, ularning mustaqilligini oshirish hisobga olinadi.

9. Har bir darsda mavzuning xarakteridan kelib chiqib, xalqimizning boy pedagogik merosiga murojaat qilish va undan foydalanmoq imkoniyatini izlamoq lozim.

Bir soatlik darsga mo'ljallangan dastur materiallarining mazmunini bayon qilish uchun didaktik maqsad va talablarga muvofiq ravishda tashkil qilingan mashg'ulot turi dars turlari deb yuritiladi.

Ta'lim tizimida eng ko'p qo'llaniladigan dars turlari quyidagilardir:

1. Yangi bilimlarni bayon qilish darsi.
2. O'tilgan materiallarni mustahkamlash darsi.
3. O'quvchilarning bilim, malaka va ko'nikmalarini tekshirish va baholash darsi.

4. Takroriy – umumlashtiruvchi va kirish darslari.

5. Aralash dars (yuqoridagi dars turlarining bir nechtasini birga qo'llanish).

Har bir dars turining ma'lum tuzilishi va xususiyatlari bor, bu narsa o'qituvchining o'quv materialini to'g'ri va samarali tushuntirishiga, mustahkam

esda qoldirishga, takrorlashga va uning o'zlashtirilishini nazorat qilib borishiga yordam beradi.

Ma'lum bir dars turi bilan olib boriladigan mashg'ulotlarda ikkinchi, xatto uchinchi bir dars turining elementlari bulishi mumkin. Masalan, maktablarimizda eng ko'p qo'llaniladigan dars turlaridan biri – yangi bilimlarni bayon qilish darsidir. Bu dars turi quyidagicha tuziladi:

- a) yangi bilimlarni bayon qilish;
- b) yangi bilimlarni mustahkamlash;
- v) yangi bilimlar ustida mashq qilish;
- g) yangi bilimlarga bog'liq holda uy vazifalari topshirish.

Demak, har bir dars turlicha ko'rinishda bo'ladi, shu sababli ham, shu darsda yangi bilimni bayon qilish bilan birga uni mustahkamlash (ikkinchi bir dars turi elementi – savol–javob o'tkazish), yangi bilimlar ustida mashq o'tkazish (uchinchi bir dars turi elementi – masala va misollar yechdirish, grammatik taxlil, grafik ishlar olib borish), uyga vazifa (boshqa bir dars elementi – tushuntirish, yo'l-yo'riklar ko'rsatish va xokazo) kabi boshqa elementlarning bo'lishi ham mumkin. Shunga qaramay, darsdan ko'zlangan maqsad o'quvchilarga yangi bilim berishga qaratilgan bo'lsa, butun didaktik usullar shunga bo'ysundiriladi. Shuning uchun ham bunday dars yangi bilim berish darsi deb ataladi.

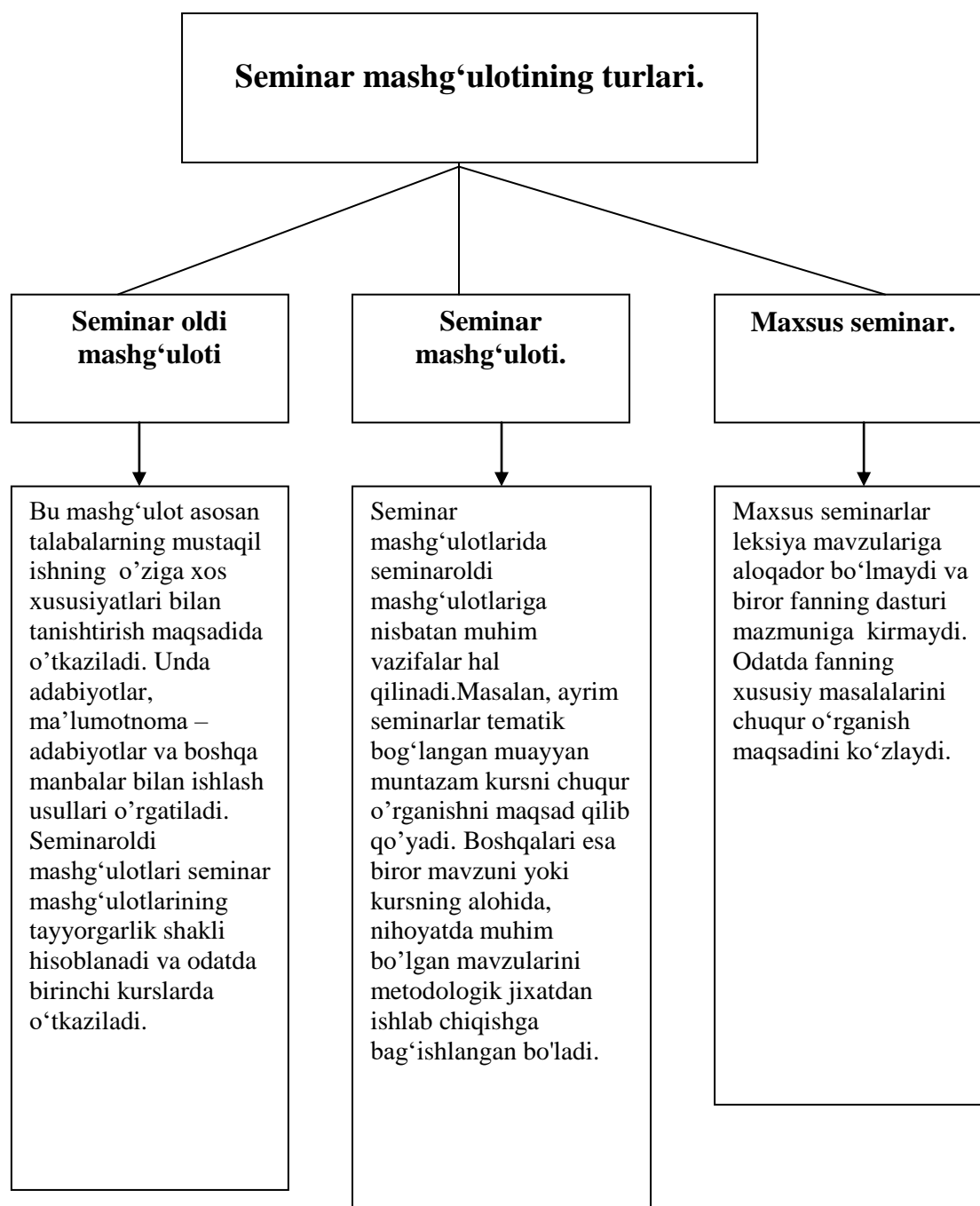
Ma'lum dars turi bilan ish olib borilayotganda boshqa bir dars elementlari asosiy dars turidan o'rin olishi va ayni paytda asosiy dars turining tuzilishini tashkil qilishi mumkin.

Demak, dars tuzilishi u yoki bu dars turining tuzilishini, uning qismlarini anglatadi.

Biroq, dars turlari tuzilishidagi har qanday kism – didaktik usul, dars tuzilishi bo'lavermaydi. U o'qitish usuli bilan bog'langandagina dars tuzilishini tashkil qila oladi. Ya'ni dars tuzilishining o'zgarishi bilanoq dars olib borish usuli ham o'zgaradi. Demak, darsning shu qismiga kelib, darsning shakli ham, usuli ham o'zgaradi, yangilanadi. Bu bilan darsning yangi bosqichi boshlanadi.

Seminar va amaliy-tajriba ishlar shaklidagi mashg'ulotlar.

Seminar mashg'ulotlari talabalarning mavzudagi muhim masalalarni chuqur o'rganish yuzasidan mustaqil ishlashini, keyinchalik ularni jamoa bo'lib muxokama qilishini tashkil etish shaklidir.

Manba: Rasm mualliflar tomonidan ishlab chiqilgan.

Seminar darslarida mavzu o'rganilgunga qadar o'qituvchi o'quvchilar uchun savol va topshiriqlar tuzib chiqadi. Kirish mashg'ulotida u o'quvchilarni materialning mazmuni, qilinadigan ishning xarakteri bilan qisqacha tanishtiradi,

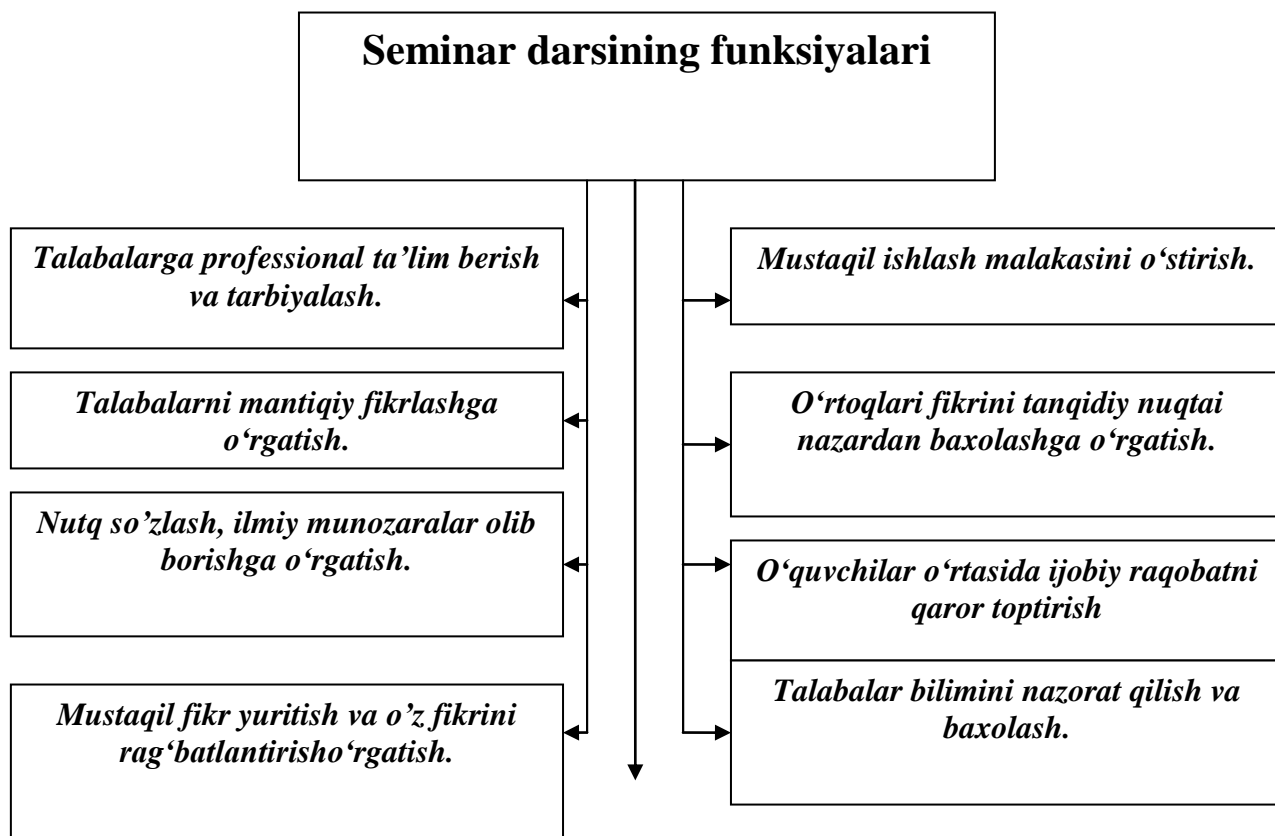

ularga har qaysi seminar uchun topshiriq beradi va tayyorlanishi uchun adabiyot ko'rsatadi. Bir xil vazifalar hamma uchun umumiy bo'ladi, boshqa vazifalar ayrim o'quvchilarga yoki 3 – 4 kishidan tuzilgan guruhga beriladi. Bunda hamma o'quvchilar seminar uchun dasturdagi majburiy materiallar minimumini ishlab chiqishlari kerak.

Seminarlarga 2 – 3 hafta tayyorgarlik ko'riladi. O'quvchilar adabiyotni o'rganadilar, material yig'adilar, har xil kuzatishlar o'tkazadilar, o'z axboratlari yuzasidan tezislar tuzadilar.

Seminarlar o'qish vaqtida o'tkaziladi. Bunday mashg'ulotlar miqdori mavzuning mazmuniga va uni o'rganish ajratilgan vaqtga bog'lik. O'quvchilar mashg'ulotlarda axborot beradilar; ularga turli xil namoyish etiladigan narsalarni ilova qiladilar. Masalani muhokama qilishda hamma o'quvchilar ishtirok etishadi. Seminarga puxta tayyorlanish uchun o'qituvchi ayni bir vazifani hammaga yoki bir necha o'quvchiga berishi mumkin.

Seminar mashg'uloti bir qancha funksiyalarni bajaradi. Bu funksiyalarga quyidagilarni kiritish mumkin.

O‘zbekistonda ta’limni isloh qilish tamoyillari.

Respublikamizning istiqbolga erishuvi jamiyat hayotining barcha jabhalarida shu jumladan ta’lim-tarbiya sohasida ham o‘z aksini topdi. O‘zbek pedagogikasi tarixida burilish davri, yangilanish davri boshlandi. O‘zbekiston Respublikasidagi mustaqil huquqiy, demokratik davlat, erkin fuqarolik jamiyati qurish yo‘lidagi ulkan ishlar inson mohiyatini yangidan kashf qilishga, uni intellektual-amaliy rivojlanishi uchun yangi shart-sharoitlar yaratib berdi. Bu o‘z navbatida insoniyat yaratgan ma’naviy–ilmiy boyliklarga, insonning o‘ziga yangicha munosabat, yondashuvni yuzaga keltirdi.

Prezidentimiz Sh,Mirziyoev aytganlaridek: “Fuqarolar endi ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni ishtirokchisi, bajaruvchisi emas, balki bunyodkori va tashkilotchisidir”. Bunday yangicha yondashish albatta pedagogika fanini keyingi rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatdi. Endi pedagogika fani faqat ta’lim-tarbiya jarayonini nazariy, metodik-amaliy ta’minlovchi emas, komil insonni shakllanishini, rivojlanishini ta’minlovchi keng sohalarni o‘z ichiga ola boshladi. Endilikda pedagogika fani o‘z oldiga yangicha fikrlash, yangicha tafakkur, milliy

mafkuraning keng qamrovli sifatlarini shakllantirish vazifalarini qo‘ydi. Shuning uchun ham yangi ta‘lim konsepsiyasi qabul qilindi va unda keyingi rivojlanishlarning barcha yo‘nalishlari qayta ko‘rib chiqildi. Ko‘p yillar davomida pedagogika siyosatga xizmat qilib kelgan va ma‘lum chegaralanishlarga amal qilishga majbur bo‘lgan bo‘lsa, endilikda u siyosatdan holi bo‘lgan holda erkin fan sifatida o‘z rivojlanishini davom ettirish imkoniyatiga ega bo‘ldi. O‘zbek pedagogikasi o‘z milliy xususiyatlarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo‘ldi.

Ona tili, Vatan tarixi, geografiyasi, milliy urf-odat va an‘analar e‘tibordan chetda qolib, shaxslar ota-bobolar o‘tmishidan bexabar o‘qitilar edi. Respublikamizning istiqbolga erishuvi natijasida o‘zbek pedagogikasi ijodiy va milliy yo‘nalishda e‘tiborli o‘zgarishlar kasb etdi. Boy milliy madaniy meros va an‘analar e‘tibordan chetda qolgan ilg‘or pedagogik fikrlar O‘zbek pedagogikasi o‘z o‘rnini topdi hamda o‘z vazifasini bajara boshladi. Yangi mazmunli darsliklar, uslubiy qo‘llanmalar yaratishda milliy-madaniy, tarixiy adabiyotlardan, materiallardan keng foydalanila boshlandi.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining 1991 yil 29 avgust qaroriga asosan “Ta‘lim to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasining qonuni kuchga kirdi. “Ta‘lim to‘g‘risida”gi qonuni ta‘lim tizimini jiddiy yangilanishi, isloh qilinishiga asos bo‘ldi. Oldingi qabul qilingan qonunlardan (1930, 1949, 1958, 1973, 1984 yillar) farqli o‘laroq, xalq ta‘limi tizimini tuzilishining quyidagi **yangi tamoyillardan** joriy etildi:

- ta‘lim-tarbiyaning insonparvarligi hamda xalqchilligi;
- ta‘lim tizimining uzluksizligi va izchilligi;
- davlat ta‘lim standartlari doirasida har bir kishiga millati, dinidan qat‘iy nazar ta‘lim olishi uchun imkoniyat yaratilganligi;
- davlat ta‘lim tizimining ilmiyligi va dunyoviyligi;
- ta‘limda umuminsoniy va milliy-madaniy qadriyatlarning ustivorligi;
- tayanch (to‘qqiz sinf darajasida) ta‘limning majburiyligi;
- ta‘lim standartlarini tanlashda yagona va tabaqalashtirilgan yondashuv bo‘lishiga asoslanganligi;

- ta'lim muassasalarida chet tillarini jiddiy o'rganish, din tarixi, xalqimiz tarixi, madaniyati va jahon madaniyatini tarixi sohasida bilim olish uchun sharoitlar yaratilganligi;

- ta'lim muassasalarining turli siyosiy partiyalar va ijtimoiy-siyosiy harakatlarning ta'siridan holiligi;

- amaldagi qonunlar doirasida mulkchilikning barcha shaklida ta'lim muassasalarining teng huquqliligi;

- bilimdonlik va iste'dodni rag'batlantirish;

- tarbiyalanuvchilar va ta'lim oluvchilarni hurmatlash;

- pedagog shaxsini, uning ijtimoiy mavqeini hurmatlash va boshqalar.

Ta'limni quyidagi yo'nalishlarda isloh qilish vazifalari belgilab olindi:

- umuminsoniy qadriyatlar va milliy madaniyat asoslarini e'tiborda tutgan holda ta'lim-tarbiya mazmunini milliy mafkura, mustaqil Vatan tuyg'usi asosida o'zgartirish va takomillashtirish;

- ta'lim samaradorligini tinmay oshirish, jahon andozalari darajasiga olib chiqish;

- variativ o'quv rejalari, dasturlar, darsliklar yaratish;

- bilimdonlik va iste'dodni qo'llab-quvvatlash;

- ilg'or tajribalarga, ijodkor ustozlar tajribasiga suyanish;

- ta'lim-tarbiyada bosh islohotchi bo'lgan pedagog, tarbiyachilarning yangi avlodni tayyorlashga kirishish;

- ta'lim muassasalarining moddiy-texnika asosini mutahkamlash, ta'limni kompyuterlashtirish, o'quv jarayoniga yangi pedagogik texnologiyani olib kirish;

- ta'lim tizimini, boshqaruv faoliyatini takomillashtirish;

- isloh g'oyalarini iloji boricha viloyat, tuman, o'quv muassasasi pedagogik jamoalariga tezroq yetkazish, singdirish, amalga oshirish:

Rivojlangan mamlakatlarning tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, qayerda ta'lim va tarbiyaga e'tibor katta bo'lsa, o'sha yerda taraqqiyot, yuksalish bor. Shuning

uchun respublikamizning istiqboli uzluksiz ta'limni qay darajada amalga oshirilishiga bog'liq.

Uzluksiz ta'limning faoliyat ko'rsatish tamoyillari quyidagilardan iborat:

- **ta'limning ustuvorligi** - uning rivojlanishining birinchi darajali ahamiyatga ega ekanligi, bilim, ta'lim va yuksak intellektning nufuzi;
- **ta'limning demokratlashuvi** - ta'lim va tarbiya uslublarining tanlanishida o'quv yurtlarining mustaqilligini kengayishi, ta'limni boshqarishning davlat-jamiyat tizimiga o'tilishi;
- **ta'limning insonparvarligi** - inson qobiliyatlarining ochilishi va uning ta'limga nisbatan bo'lgan turli-tuman ehtiyojlarining qondirilishi, milliy va umumbashariy qadriyatlar ustuvorligining ta'minlanishi, inson, jamiyat va atrof-muhit o'zaro munosabatlarining uyg'unlashuvi;
- **ta'limning ijtimoiylashuvi** - ta'lim oluvchilarda estetik boy dunyoqarashni hosil qilish, ularda yuksak ma'naviyat, madaniyat va ijodiy fikrlarni shakllantirish ;
- **ta'limning milliy yo'naltirilganligi** - ta'limning milliy tarix, xalq an'analari va urf-odatlar bilan uzviy uyg'unligi, O'zbekiston xalqlarining madaniyatini saqlab qolish va boyitish, ta'limni milliy taraqqiyotining o'ta muhim omili sifatida e'tirof etish, boshqa xalqlarning tarixi va madaniyatini hurmatlash;
- **ta'lim va tarbiyaning uzviy bog'liqligi** - bu jarayonning har tomonlama kamol topgan insonni shakllantirishga yo'naltirilganligi;
- **iqtidorli yoshlarni aniqlash**- ularga ta'limning eng yuqori darajasida, izchil ravishda fundamental va maxsus bilim olishlari uchun shart-sharoitlar yaratish.

Uzluksiz ta'limni isloh qilish yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

- ta'lim tizimining kadrlar salohiyatini tubdan yaxshilash, tarbiyachi, pedagog, muallim va ilmiy xodimning kasbiy nufuzini oshirish;
- davlat va nodavlat ta'lim muassasalarining har xil turlarini rivojlantirish;

- ta'lim tizimini tarkibiy jihatdan qayta qurish, ta'lim, fan, texnika va texnologiyalarning, iqtisodiyot va madaniyatning jahon miqyosidagi zamonaviy yutuqlarini hisobga olgan holda ta'lim va kasb-hunar ta'limi dasturlarini tubdan o'zgartirish;

- ilg'or texnologiyalarni keng o'zlashtirish, iqtisodiyotdagi tarkibiy o'zgarishlar, chet el investitsiyalari ko'lamlarining kengayishi, tadbirkorlik, kichik biznesni rivojlantirish bilan bog'liq yangi kasb-hunar va mutaxassisliklar bo'yicha kadrlar, shu jumladan boshqaruv tizimi kadrlarini tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish;

- milliy mustaqillik tamoyillarini va xalqning boy intellektual merosi hamda umumbashariy qadriyatlarining ustivorligi asosida ta'limning barcha darajalari va bo'g'inlarida ta'lim oluvchilarning ma'naviy va ahloqiy fazilatlarini rivojlantirish;

- ta'limni boshqarish tizimini takomillashtirish, jamoat boshqaruvi shakllarini rivojlantirish, ta'lim muassasalarini mintaqalashtirish;

- ta'lim olishda, shuningdek talabalarni ma'naviy ahloqiy, intellektual va jismoniy jihatdan tarbiyalashda oila, ota-onalar, jamoat tashkilotlari, mahallalar, xayriya va xalqaro fondlarning rolini kuchaytirish yuzasidan chora-tadbirlarni ishlab chiqish hamda ularni amalga oshirish;

- ta'lim jarayoni va kadrlar tayyorlash sifatiga xolis baho berish tizimini yaratish va joriy etish;

- ta'lim tizimini moliyaviy, moddiy-texnik va boshqa tarzdagi resurslar bilan ta'minlash mexanizmlarini shakllantirish;

- uzluksiz ta'limni fan va ishlab chiqarish bilan integratsiyasini puxta mexanizmlarini ishlab chiqish va joriy etish;

- ta'lim va ilm-fan bilan bog'liq chet el hamda xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikni kengaytirish va rivojlantirish;

- tub yerli millatga mansub bo'lmagan shaxslar zich yashaydigan joylarda ular o'z ona tillarida ta'lim olishlari uchun tashkiliy va pedagogik shart-sharoitlar yaratish;

- ta'limning barcha darajalarida ta'lim oluvchilarning huquqiy, iqtisodiy, ekologik va sanitariya-gigiena ta'limi hamda tarbiyasini takomillashtirish.

Uzluksiz ta'lim tizimining faoliyat olib borishi davlat ta'lim standartlari asosida, turli darajalardagi ta'lim dasturlarning izchilligi asosida ta'minlanadi.

Umumiy ta'lim uzluksiz davlat ta'limi tizimida asosiy bo'g'in bo'lib, ta'lim oluvchilarning ilmiy bilimlar olishini, mehnat ta'limi, boshlang'ich kasb ko'nikmalari, ishbilarmonlik asoslarini egallashlarini, shuningdek o'z ijodiy qobiliyatlari va ma'naviy fazilatlarini rivojlantirishlarini ta'minlaydi.

«Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»ning asosiy yo'nalishlari.

O'zbekiston Respublikasi Kadrlar tayyorlash milliy dasturi 1997 yil 29 avgustda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlis qarori bilan tasdiqlangan. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi "Ta'lim to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni qoidalariga muvofiq holda tayyorlangan bo'lib, milliy tajribaning tahlili va ta'lim tizimidagi jahon miqyosidagi yutuqlar asosida tayyorlangan holda yuksak umumiy va kasbkor madaniyatiga, ijodiy hamda ijtimoiy faollikka, ijtimoiy-siyosiy hayotda mustaqil ravishda mo'ljalni to'g'ri ola bilish mahoratiga ega bo'lgan, istiqbol vazifalarini ilgari surish va hal etishga qodir kadrlarni yangi avlodni shakllantirishga yo'naltirilgandir. O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligiga erishib, iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishning o'ziga xos yo'lini tanlashi kadrlar tayyorlash tuzilmasi va mazmuni qayta tashkil etishni zarur qilib qo'ydi. Yangi o'quv rejalari, dasturlarni, darsliklarni joriy etishni, zamonaviy didaktik ta'limotni ishlab chiqishni, o'quv yurtlarni attestatsiyadan o'tkazishni va akreditatsiyalashni, yangi tipdagi ta'lim muassasalarini tashkil etishni taqozo etdi.⁹

Yangi tipdagi o'quv muassasalar va umumta'lim o'quv yurtlari tarmog'i rivojlana boshladi. Hozirgi kunda 238 ta litsey va 136 ta gimnaziya ishlab turibdi. "Iqtisodiy ta'lim", "Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan shaxslarni tiklash" va boshqa tarmoq dasturlari ro'yobga chiqarilmoqda. Respublika umumta'lim o'quv muassasalarida 435 mingdan ortiq pedagog ishlamoqda, ularning 73% oliy

---

9. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'rida"gi Qonuni. "Ma'rifat", 1997..1 ok.

ma'lumotlidir.

Kadrlar tayyorlash tizimini tubdan isloh qilishning muhim omillari quyidagilardan iborat:

- Respublikaning demokratik huquqiy davlat va adolatli fuqarolik jamiyati qurish yo'lidan izchil ilgarilab borayotganligi;
- mamlakat iqtisodiyotida tub o'zgarishlarning amalga oshirilishi, respublika iqtisodiyoti asosan xom ashyo yo'nalishdagi raqobatbardosh pirovard mahsulot ishlab chiqarish yo'liga izchil o'tayotganligi, mamlakat eksport salohiyatini kengayayotganligi;
- davlat ijtimoiy siyosatida shaxs madaniyati va ta'lim ustivorligi qaror topganligi;
- milliy o'zlikni anglashning o'sib borishi, vatanparvarlik, o'z vatani uchun iftixor tuyg'usining shakllanayotganligi, boy milliy-tarixiy an'analarga va xalqimizning intellektual merosiga hurmat;
- O'zbekistonning jahon hamjamiyatiga integratsiyasi, respublikaning jahondagi mavqei va obro'sining mustahkamlanib borayotganligi.

Standart - ta'limda yaratilgan me'yoriy reja, dastur, darsliklarni o'zlashtirish ekvivalenti, ya'ni ta'lim mazmunini o'zlashtirish darajasidir. Standartni ishlab chiqishda talabani xaddan tashqari zeriktirib yubormaslik talablariga rioya qilish, ya'ni u talaba yoshiga mos, uni bajarishga qurbi yetadigan darajada bo'lishi kerak. Bunda albatta, ta'lim oluvchini qiziqishi, xohishi, ehtiyoji hisobga olinishi lozim.

Davlat va jamiyat ta'lim muassasalari oldiga muayyan ijtimoiy buyurtmalar qo'yayotgan ekan, o'sha muassasalar tomonidan tayyorlanadigan kadr egallashi lozim bo'lgan ijtimoiy sifatlarning minimal chegarasini ham ko'rsatib berish tabiiydir. Ta'lim oluvchilar egallashi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka yohud ma'naviy sifatlarning eng quyi miqdoridagi ilmiy asoslarda malaka yohud ma'naviy sifatlarning eng quyi miqdoridagi ilmiy asoslarda berilgan rasmiy pedagogik hujjat-davlat ta'lim standarti hisoblanadi. Demak davlat ta'lim standartlari nazorat vositasi, ayni vaqtda ta'lim muassasalarida ko'zlangan ko'rsatkichlarni qo'lga kiritish uchun zarur bo'lgan sharoitni belgilash o'lchovi

hamdir. Davlat ta'lim standartlarining ko'rsatkichlari amaldagi mavjud ta'lim mazmunidan emas, balki shakllantirilayotgan talabaga singdirilishi lozim bo'lgan sifatlarning jahon bo'yicha zarur deb hisoblangan miqdoridan kelib chiqadi.

Ta'lim nazariyasi ta'lim jarayonini qonun va qoidalarini o'rganuvchi pedagogikaning asosiy qismlaridan biri. Ta'lim jarayonining asosiy mohiyati tarixan to'plangan ijtimoiy bilim va tajribani yosh avlodga yetkazish, yoshlarni bilimlar bilan qurollantirish, kerakli malakalar va ko'nikmalarni xosil qilish. Talabalarning ichki imkoniyatlarini, qobiliyatini va iste'dodlarini ochish hamda rivojlantirish, ularni ma'naviy yetuk va tarbiyali shaxs sifatida shakllanishini ta'minlashdir.

XULOSA

Ta'limni insonparvarlashirishning mohiyati shaxsni jamiyatning yangilanayotgan talabiga ko'ra yo'naltirish, maktab ta'limini ana shu talablar asosida tashkil etish, o'qitish tamoyillari va metodlarida bir xillikni bartaraf etish va ulaming Vatanimiz milliy va madaniy an'analariga hamda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi darajasiga mosligini ta'minlash; shaxsni hurmat qilish, uning qadr-qiyamatini saqlash; ta'lim tamoyili va metodlari asosida turli yosh guruhlari, ularning qobiliyatini namoyon etish va rivojlanishi uchun qulay shart-sharoitlar yaratishdan iborat.

2-bob Ta'limning insonparvarlashtirish g'oyalari rivojlanishini taxliliy o'rganishning pedagogik shart-sharoitlari

2.1 Ta'lim-tarbiya jarayonining insonparvarlashtirish va demokratlashtirish. Ta'lim sohasidagi barcha islohatlarning asosiy maqsadi ma'naviy jihatdan mukammal rivojlangan insonlarni tarbiyalash, ta'lim tizimini takomillashtirish, dars jarayonlarini yangi pedagogik va axborot texnologiyalari asosida har tomonlama zamon talabiga mos ravishda amalga oshirishdan iboratdir. Shuning uchun ham bugungi kunda ta'lim - tarbiya tizimida kompyuter va axborot texnologiyalarining zamonoviy texnologiyalaridan samarali foydalanishga alohida e'tibor berilmoqda. Bu esa ta'lim jarayonida o'quvchilarga turli fanlardan bilim beruvchi pedagog kadrlarni axborot texnologiyalarining zamonaviy vositalalaridan foydalanishlari uchun, eng avvalo bu sohadagi bilim va malaka darajalarini oshirish, ta'lim tizimini texnik jihatdan ta'minlash, internetdan foydalanish imkoniyatlarini to'la yaratib berish orqaligina samarali natijaga erishish mumkin.

Ta'limda sifat samaradorligiga hamda insonparvarlashtirish va demokratlashtirishga erishish uchun quyidagi ishlarni amalga oshirish lozim:

- ta'lim muassasalarining resurs, kadrlar va axborot bazalarini yanada mustahkamlash;
- o'quv-tarbiya jarayoni yangi o'quv-uslubiy majmualar, ilg'or pedagogik texnologiyalar bilan to'liq ta'minlanishi;
- milliy oliy ta'lim muassasalarini qaror toptirish va rivojlantirish;
- Ta'lim jarayonini axborotlashtirish, uzluksiz ta'lim tizimi jahon axborot tarmog'iga ulanadigan kompyuter axborot tarmog'i bilan to'liq qamrab olinishiga erishish kabi vazifalarning ham ijobiy yechimi ta'minlanadi.

Hozirgi kunda umumiy o'rta ta'limning biror o'quv fanini to'liq ravishda yoki uning qaysi qismini AKTdan foydalanib o'tsa qanday samara berishini, yoki AKTni qo'llashning pedagogik tamoyillarini, uning psixologik xususiyatlarini, uning bilish jarayoniga ta'sir qilish mexanizmi va omillarini, shuningdek yana boshqa ko'p jihatlarini kompleks tadqiq qilish dolzarb bo'lib bormoqda.

Bu esa ta'lim tizimida, xususan o'quv jarayonlarini tashkil etish va amalga oshirish, o'quv-uslubiy ta'minotni rivojlantirish, ayniqsa o'quv mashg'ulotlarini o'tish va o'zlashtirish samaradorligini oshirish borasida yangicha mazmun va mohiyat shakllanishiga asos yaratmoqda.

Bunday ulkan vazifani muvaffaqiyatli amalga oshirishda o'qituvchi va talabalarga davlat tilida kerakli o'quv adabiyotlarini yetkazish alohida ahamiyatga ega.

Uslubiy ko'rsatma umumta'lim maktablarida faoliyat ko'rsatayotgan o'qituvchilari uchun mo'ljallangan bo'lib, unda ta'lim tizimida, xususan o'quv jarayonlarini tashkil etish va amalga oshirish, o'quv-uslubiy ta'minotni rivojlantirish, ayniqsa o'quv mashg'ulotlarini o'tish va o'zlashtirish samaradorligini oshirish borasida yangicha mazmun va mohiyat shakllanishiga bilimlarni o'z ichiga olgan.

Ta'lim tizimi sifati va samaradorligini oshirishning asosiy usullaridan biri o'quv jarayonida zamonaviy axborot kommunikasion texnologiyalarni, shu jumladan multimediyali o'quv kurslarini qo'llash, o'qituvchi va o'quvchining interfaol o'zaro aloqalarini ta'minlash, multimediali o'quv kurslari va darsliklarini ishlab chiqishda yuqori malakali kadrlarni jalb etishdan iborat bo'ladi.

Bu vazifalar o'z navbatida Prezident farmon va qarorlari, vazirlik va mutassaddi tashkilotlar qaror va buyruqlarida o'z aksini topmoqda. «Barkamol avlod yili» davlat dasturida ham “ ta'lim sohasida zamonaviy axborot va kompyuter texnologiyalari, internet tizimi, raqamli va keng formatli telekommunikasiyalarning zamonaviy usullarini o'zlashtirish” masalasi dolzarb vazifalar qatorida belgilanadi.

Internet texnologiyalar asosidagi masofaviy ta'lim, bu ta'limning zamonaviy universal shakli bo'lib, u o'quvchilarning individual so'rovlariga shaxsiy ehtiyojlariga va ularning qiziqishlariga mo'ljallangan.

O'quv jarayonida axborot texnologiyalari asosida masofadan o'qitish tizimini tashkil etishni an'anaviy o'qitish tizimi bilan uyg'unlashgan holda samarali amalga oshirilishi quyidagi bir nechta omillarga bog'liq bo'ladi:

- ta'lim muassasalarida zamonaviy axborot va kompyuter texnologiyalari bazasining mavjudligi va yetarliligi;
- Internet tarmog'ida ishlashning uzluksizligi;
- masofadan bilim olayotgan o'quvchilarning bilim olish ishtiyoqi, qiziqishi va o'zlashtirish darajasining yuqoriligi;
- masofadan o'qitish tizimiga bilimli, malakali va tajribali mutaxassis va o'qituvchilarning jalb etilishi;
- masofadan o'qitish tizimining kerakli va sifatli o'quv materiallari,
- elektron darsliklar va o'quv kurslari bilan ta'minlanganligi va ularning yetarliligi;
- masofadan o'qitish tizimida barcha mashg'ulotlarni tizimli tarzda olib borilishi.

O'quvchilarga ta'lim-tarbiya berish jarayonida masofadan o'qitish vositalariga an'anaviy o'qitish vositalardan tashqari quyidagilar ham kiradi:

- elektron o'quv nashrlar;
- kompyuter o'qitish tizimlari;
- audio-vidio o'quv materiallari;
- turli adabiyot va axborotlar manbalari tomonidan tavsiya etilgan o'quv-nazorat testlari;
- kutubxona ma'lumotlar ba'zasi bilan aloqa;
- virtual materiallar va laboratoriyalar;
- o'quvchilar bilimlarini baholash mezonlari va materiallari.

Ta'limda samaradorlikka erishish omillaridan yana biri bu pedagog - kadr masalasidir.

Zamonaviy o'qituvchi-bakalavr qiyofasida quyidagi fazilatlar namoyon bo'la olishi kerak (so'z yuritilayotgan sifatlar mohiyatan o'qituvchi-bakalavr tomonidan amalga oshirilishi zarur bo'lgan vazifa, burch va mas'uliyatlarini ifodalaydi):

1. O'qituvchi jamiyat ijtimoiy hayotida ro'y berayotgan o'zgarishlar, olib borilayotgan ijtimoiy islohotlar mohiyatini chuqur anglab yetishi hamda bu borada o'quvchilarga to'g'ri, asosli ma'lumotlarni bera olishi lozim.

2. Zamonaviy o'qituvchining ilm-fan, texnika va texnologiya yangiliklari va yutuqlaridan xabardor bo'lishi talab etiladi.

3. O'qituvchi o'z mutaxassisligi bo'yicha chuqur, puxta bilimga ega bo'lishi, o'z ustida tinimsiz izlanishi lozim.

4. O'qituvchi pedagogika va psixologiya fanlari asoslarini puxta bilish, ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda faoliyat tashkil etishi kerak.

5. O'qituvchi ta'lim-tarbiya jarayonida eng samarali shakl, metod va vositalardan unumli foydalana olish imkoniyatiga ega bo'lmog'i lozim.

6. O'qituvchi ijodkor, tashabbuskor va tashkilotchilik qobiliyatiga ega bo'lishi shart.

7. O'qituvchi yuksak darajadagi pedagogik mahorat, chunonchi, kommunikativlik layoqati, pedagogik texnika (nutq, yuz, qo'l-oyoq va gavda harakatlari, mimika, pantomimika, jest) qoidalari chuqur o'zlashtirib olishga erishishlari lozim.

O'qituvchi nutq madaniyatiga ega bo'lishi zarur.

O'quvchilarni kelajakka tomon undash O'quvchilarning o'zlarini kelajakdagi yuqori darajadagi bilim salohiyatiga asoslangan kasblarini eggalab shaxsiy yo'llarini belgilay oladigan dars muhiti yaratish bu alohida o'quvchi shaxsiga bo'lgan hurmat belgisidir. Maktab -o'quvchilarning hayolidagi shaxsiy kelajagini ko'rishga va unga tayyor bo'lishga undovchi maskandir. Agar o'quv dasturi o'quvchilarga kelajakda ularni qanday yutuqlar kutayotganini tasavvur qildirsa, juda kata yutuqqa erishiladi.

2.2 Insonparvarlik yondashuvi asosida ta'lim sifatini oshirish.

Hukumatimiz tomonidan ta'limning ustuvor deb e'lon qilinishi bejiz emas. Chunki mustabid tuzum davrida jamiyatning barcha sohalari kabi ta'lim sohasida ham turg'unlik yuzaga kelib bu insonda uning tafakkurida o'zgarish yashashni talab

qilar edi.

Demak, jamiyatni insoparvarlashtirish ta'limni insonparvarlashtirish bilan uzviy aloqada amalga oshirishni talab etadi.

Ta'limni insonparvarlashtirishning muhim tomonlaridan biri shundan iboratki, o'quvchilarga bilim, malaka va ko'nikmalarning muayyan hajmini o'zlashtirishga yordam beribgina qolmay, balki ularning madaniyatli barkamol shaxs bo'lib yetishishiga ham ko'maklashadi.

Ma'lumki, ta'lim-tarbiya kishilik jamiyati paydo bo'lgandan boshlab paydo bo'lgan, u tarixiy, umuminsoniy va milliy harakaterga ega. Bu boradagi tajribalar g'oyalar, ta'limotlar qonuniyatlar umumlashmasi yozma va og'zaki, hayotiy an'analar qadriyatlar shaklida kelajak avlodlarga o'tib kelgan.

Pedagogika tarixida ta'limni insonparvarlashtirish g'oyalarining rivojlanishi miloddan oldingi V- VI asrdan qadimgi Yunonistonda ta'lim - tarbiyachilik faoliyatiga borib taqaladi.

Ta'limni insonparvarlashtirish g'oyalarining tarixiy taraqqiyoti, ilmiy asoslangan qonuniyatlar fanni rivojlanishi uchun metodologik qo'llanma bo'ladi. Hayot sinovlaridan o'tgan ta'lim-tarbiya mazmuni, metodlari, shakl va vositalari pedagogika fanining ravnaqi uchun mustahkam poydevordir.

Insonparvarlik - bu o'zbek xalqi milliy ruhiyatining ajralmas fazilatidir. Bugungi kunda hur va ozod xalqimiz barcha xalqlar va davlatlar tomonidan yaratilgan ma'rifatda, fan va texnikada madaniyat va san'atda nimaiki yangi va ilg'or jihatlar bo'lsa, shunga dadillik bilan intilmoqda. O'zbek diyorida, tarixda ko'p marta bo'lganidek yana yangidan o'zimizning betakror va ilg'or, iqtidorli va eng muhimi - insonlarga kerakli qadriyatlarimiz ravo etiladi.

Ta'limni insonparvarlashtirishning mohiyati shaxsni jamiyatning yangilanayotgan talabiga ko'ra yo'naltirish, maktab ta'limini ana shu talablar asosida tashkil etish, o'qitish tamoyillari va metodlarida bir xillikni bartaraf etish va ularning Vatanimiz milliy va madaniy an'alariga hamda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi darajasiga mosligini ta'minlash; shaxsni hurmat qilish, uning qadriyatini saqlash; ta'lim tamoyili va metodlari asosida turli yosh guruhlari,

ularning qobiliyatini namoyon etish va rivojlanishi uchun qulay shart-sharoitlar yaratishdan iborat.

Mustaqil, ma'rifiy-madaniy, adolatli va insonparvar jamiyatda yosh avlodni, xususan maktab o'quvchilarini har tomonlama yetuk, axloqli, odobli insonlar sifatida kamol toptirish dolzarb vazifadir. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi", "Pedagogik ta'lim Konsepsiyasi" talablari bilan hamohang ravishda barkamol insonni voyaga yetkazish uchun zarur bo'lgan quyidagi xususiyatlarni shakllantirish lozim:

- ijobiy fazilatlar mohiyati va mazmunini to'g'ri tushunish hamda tahlil qilish, shaxsiy munosabatini bildira olish;
- jamoada yashash, mehnat qilish malakalarini egallash;
- barkamol inson siymosini idrok etish, uning ma'naviy qiyofasini shakllantirish usullarini izlash va boshqalar.

Shuning uchun mazkur muammo ko'plab tadqiqotchilar e'tiborini o'ziga jalb qilib kelmoqda. Insonning jamiyatda ma'naviy muammolar bilan shug'ullanmasdan oldin uning moddiy qiziqishlari, ehtiyoji ta'minlangan bo'lishi zarur. Insonni o'rab turgan muhit, moddiy hayot uning ongida o'z ta'sirini ko'rsatadi, o'z navbatida ma'naviy hayot, ma'naviy boyliklar qay darajada taraqqiy etsa, jamiyatning moddiy rivojlanishi, taraqqiyot darajasi shu qadar kuchayadi, jamiyatning har tomonlama rivojlanishi uchun imkoniyatlar yuzaga keladi va ma'rifiy savodxonlikka keng imkoniyatlar yaratiladi.

Shunday ekan, buyuk mutafakkirlarimiz, pedagoglarimizning ma'rifiy qarashlari, faoliyatlari, ta'lim-tarbiyaga oid qarashlari yaxlit tarzda o'rganilib, umumlashtirilishi, ommalashtirilishi zarur. Birinchi Prezident I.Karimov tarixiy manbalarning, ma'rifatparvarlarning pedagogik qarashlarini ilmiy-amaliy qiymati haqida to'xtalib, «Milliy tariximiz va umumbashariy taraqqiyot rivojiga unutilmas hissa qo'shgan olimu-fuzalolarning mafkura va uning jamiyat hayotidagi ahamiyati haqida qoldirgan ilmiy merosi, falsafiy qarashlarini har tomonlama o'rganish darkor»,- degan edi.

Pedagogika fani shaxsni shakllantirishdek ijtimoiy buyurtmani bajarish asosida jamiyat taraqqiyotini ta'minlashga alohida hissa qo'shadi. Pedagogika fani maqsadi va vazifalarining belgilanishida ijtimoiy munosabatlar mazmuni, davlat va jamiyat qurilishi, uning hayotida etakchi o'rin tutuvchi g'oyalar mohiyati muhim ahamiyatga ega.

O'zbekiston Respublikasida demokratik, insonparvar hamda huquqiy jamiyatni barpo etish sharoitida mazkur fan yuksak ma'naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlarni tarbiyalash tizimini ishlab chiqish, milliy istiqlol g'oyasi asosida ta'lim va tarbiya nazariyasini ijodiy rivojlantirish vazifasini hal etadi. Mazkur jarayonda quyidagi vazifalarni bajarishga e'tibor saratiladi:

1. Ma'naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlarni tarbiyalashga yo'naltirilgan pedagogik jarayonning mohiyatini o'rganish.
2. Shaxsni har tomonlama kamol toptirish qonuniyatlarini aniqlash.
3. Ijtimoiy taraqqiyot darajasidan kelib chiqqan holda,
4. pedagoglar faoliyati mazmunini asoslash.
5. Pedagoglarni pedagogika nazariyasiga oid bilimlar hamda ta'lim-tarbiya usullari bilan qurollantirish.
6. Ta'lim-tarbiya birligi hamda ijtimoiy tarbiya yo'nalishlari rivojlangan xorijiy mamlakatlar ta'lim tizimi tajribasini o'rganish asosida uzluksiz ta'lim tizimini takomillashtirish.
7. Ta'lim muassasalari hamda, ularda faoliyat olib borayotgan o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikni ta'minlashning pedagogik shart-sharoitlarini o'rganish.
8. O'qitish hamda tarbiyalash jarayonining samarali texnologiyalarini yaratish.
9. Oila tarbiyasini muvaffaqiyatli tashkil etish yuzasidan ota-onalar uchun ilmiy-metodik tavsiyalarni ishlab chiqish.

Bizga yaxshi ma'lumki, har bir fan o'zining tayanch tushunchalari, qonuniyatlari, tamoyillari, qoidalari tizimiga ega. Aynan mana shu holat uning fan sifatida e'tirof etilishini kafolatlaydi. Fanning mohiyatini ochib beruvchi eng muhim, asosiy tushuncha kategoriya deb ataladi. Pedagogika fanining asosiy

kategoriyalari shaxs kamolotini ta'minlash, ta'lim va tarbiya samaradorligiga erishishga qaratilgan jarayonlarning umumiy mohiyatini yoritadi. Eng muhim kategoriyalar sirasiga quyidagilar kiradi: shaxs, tarbiya, ta'lim (o'qitish, o'qish), bilim, ko'nikma, malaka, ma'lumot, rivojlanish.

Shaxs – psixologik jihatdan taraqqiy etgan, shaxsiy xususiyatlari va xatti-harakatlari bilan boshqalardan ajralib turuvchi, muayyan xulq-atvor va dunyoqarashga ega bo'lgan jamiyat a'zosi.

Tarbiya - muayyan, aniq maqsad hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida yosh avlodni har tomonlama o'stirish, uning ongi, xulq-atvori va dunyoqarashini tarkib toptirish jarayoni.

Ta'lim – o'quvchilarni nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalar bilan qurollantirish, ularning bilish qobiliyatlarini o'stirish va dunyoqarashlarini shakllantirishga yo'naltirilgan jarayon.

Bilim – shaxsning ongida tushunchalar, sxemalar, ma'lum obrazlar ko'rinishida aks etuvchi borliq haqidagi tizimlashtirilgan ilmiy ma'lumotlar majmui.

Ko'nikma – shaxsning muayyan faoliyatni tashkil eta olish qobiliyati.

Malaka – muayyan harakat yoki faoliyatni bajarishning avtomatlashtirilgan shakli.

Ma'lumot – ta'lim-tarbiya natijasida o'zlashtirilgan va tizimlashtirilgan bilim, hosil qilingan ko'nikma va malakalar hamda tarkib topgan dunyoqarash majmui.

Rivojlanish – shaxsning fiziologik va intellektual o'sishida namoyon bo'ladigan miqdor va sifat o'zgarishlar mohiyatini ifoda etuvchi murakkab jarayon.

XULOSA

Har bir inson o'z tug'ilgan yurtiga bo'lgan muhabbati va sadoqatini turli shakllarda ifoda etadi. Kimdir sidqidildan mehnat qilib, Vatanning moddiy boyliklarini oshiradi, uning iqtisodiy qudratini mustahkamlashga xissa qo'shadi. Yana biron betakror iste'dodi va kuch-g'ayratini ona diyori ravnaqi, uning obro'-e'tiborini yuksaltirish yo'lida safarbar etadi. Yana kimdir Vatan sarxadlarida tunu kun sergak turib, uning har qarich yerini ko'z qorachig'iday asraydi.

Hozirgi kunda yurtimiz, xalqimiz oldida turgan yuksak maqsadlarga erishishi uchun mamlakatimizda yosh avlodning har tomonlama kamol topishiga xizmat qiladigan ijtimoiy tizim ishlab chiqilgan. Bu tizimning qonuniy asosini "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi," "Ta'lim to'g'risida"gi qonun, sog'lom avlodni voyaga yetkazish masalalariga doir Prezidentning ko'plab farmonlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlari, davlat dasturlari tashkil etadi.

Tajriba – sinov ishi

O'quv yurtlarida ta'lim berish bilan birga, ota-onalar va jamoat tashkilotlari hamkorligida milliy va tarixiy, madaniy an'analarimizni singdirish orqali farzandlarimizni barkamol qilib voyaga yetkazish pedagogik faoliyatimizning bosh mezoni bo'lmog'i lozim.

Jumladan, o'z vataniga, o'z millatiga — xalqiga sadoqat, fidoyilik, bag'rikenglik, adolatlilik, kamtarlik, mehr-muruvvatlilik, o'zligini anglash, sevgi, vafo, ilmga chanqoqlik, yuksaklikka intilish, mehnatsevarlik, bardoshlilik, sabr-qanoat, saxovatlilik, jasoratlik, ogohlik, turli illatlarga qarshi kurashuvchanlik, andishalilik, mehmonnavozlik, do'stlik va birodarlikni ulug'lash, avlod-ajdodlariga cheksiz hurmat-ehtirom, o'z millati, tilini va qadriyatlarini avaylab-asrash kabilar millatimizga xos xususiyatlardir.

Biz bugun ana shu xislatlarni bolalarimizda shakllantirishimiz lozim, buning uchun bizda barcha asoslar, imkoniyatlar yetarli. Mamlakatimiz ziyolilar armiyasi, matbuot, radio, televideniya, internet, telekommunikatsiya kabi axborot texnologiyalari, rivojlangan sanoat va qishloq xo'jaligi, shaharsozlik, xalqimizning siyosiy ongi va madaniyatlilik darajasi, dunyoda eng insonparvar qomusiy qonunlar, o'zbek davlatchiligi, mustaqil davlatimiz ramzlari — bularning barcha-barchasi xalqimizning buyukligini, O'zbekiston kelajagi buyuk davlat ekanligini ko'rsatib turibdi.

Shunday ekan o'quvchilarga insonparvarlik g'oyalari ruxida ta'lim-tarbiya berishda taxliliy o'rganish orqali yondoshish muhim ahamiyatga ega. O'quvchilarni dunyoqarashini aniqlash maqsadida quyidagi savollarni berdik. Tadqiqot boshida 30 nafar o'quvchi ishtirokida.

1. Ilim nima?
2. U qanday qilib olinadi?
3. Ilim-ma'rifat to'g'risida qanday o'gitlar eshitgansiz?
4. Insonparvarlikni qanday yo'llar bilan egallash mumkin?
5. Ilimli kishi qanday xususiyatlarga ega?
6. Sharqona tarbiya nima?

7. Milliylik deganda nimani tushunasiz?
8. Shaxsni hurmat qilish, uning qadr-qiymatini saqlash deganda nimani tushinasiz?
9. Ta'lim tamoyili va metodlari asosida qanday ta'lim-tarbiya olishni xoxlaysiz?
10. Buva va momolarimizni o'git, pand va nasihatlaridan bilasizmi?
11. Milliy g'urur nima?
12. Mehr-oqibat nima?
13. Darslarni qanday o'tilishini xoxlaysiz?
14. Xozirgi kunda o'quvchilar orasida ilimga qiziqadigan va ilimga qiziqmaydiganlarning sababi nimada deb o'ylaysiz?
15. Nima uchun salom beramiz? Salom berish orqali kishini nimasi belgilanadi?

O'quvchilar bilan yuqoridagi savollar asosida yuzma-yuz savol-javob o'tkazilganda tadqiqot boshida kam o'quvchilar o'z fikrlarini bildirdi. Jumladan 30 nafar o'quvchidan 8 nafari. Tadqiqotimiz jarayonida yuqoridagi savollar asosida tushuntirish ishlarini olib borganimizdan keyin tadqiqot oxirida o'quvchilar faolligi yuqori ko'rsatkichni tashkil qildi va 30 nafar o'quvchidan 19 nafari faol qatnashdi.

Yuqoridagi tadqiqot boshi va tadqiqot oxiridagi javoblar foizidan ko'rinib turibdiki, biz pedagoglar o'quvchilar o'rtasida ta'lim-tarbiyaga oid tushuntirish ishlarini yoshi, qiziqishi, o'zlashtirishi, kundalik turmushda bo'layotgan voqea va hodisalar asosida olib borsak albatta ularda ijobiy natijalarga erishishini kuzatish mumkin.

Tajriba sinovini Namangan viloyati Namangan tumanidagi XTBga qarashli 62- umumiy o'rta ta'lim maktabining 9A-sinfidagi 30 nafar o'quvchi ishtirokida, sinf rahbari bilan birgalikda o'tkazdik. Tajriba sinov o'tkazishdan maqsad, belgilangan vaqt ichida oldimizga qo'yilgan maqsad va vazifalarni ijobiy bajarib yosh avlodlarimizda ta'limga va tarbiyaga bo'lgan e'tiqotli munosabatni shakllantirib o'quvchilarda go'zal axloq, baxt, insof, poklik, iffat, sabr-matonat,

mehr-shafqat, sihat-salomatlik, ota-onani hurmat qilish, Vatanni sevish, o'zligini anglash, fidoiyluk, mehnatsevarlik, do'stlik, mardlik kabi hislatlar shakllanishining yo'l va uslublarini ko'rsatib, tushuntirib o'quvchilar bunday fazilatlarga amal qilib yashashdan iborat.

Xulosalar

Ta'limni insonparvarlashirishning mohiyati shaxsni jamiyatning yangilanayotgan talabiga ko'ra yo'naltirish, maktab ta'limini ana shu talablar asosida tashkil etish, o'qitish tamoyillari va metodlarida bir xillikni bartaraf etish va ulaming Vatanimiz milliy va madaniy an'alariga hamda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi darajasiga mosligini ta'minlash; shaxsni hurmat qilish, uning qadr-qiyamatini saqlash; ta'lim tamoyili va metodlari asosida turli yosh guruhlari, ularning qobiliyatini namoyon etish va rivojlanishi uchun qulay shart-sharoitlar yaratishdan iborat.

Muxtasar qilib aytadigan bo'lsak, o'z yurtining shonli tarixi beqiyos tabiati, uning bag'rida yashaydigan xalqning fazilatlari, urf-odat va qadriyatlarini ongli ravishda biladigan, ularning ma'nosini tushuna oladigan odamgina Vatanning qadriga yetadi, uni shon-shavkati va obro'si uchun jon kuydiradi, uning himoyasi uchun kurashlarga doim tayyor bo'ladi. Vatanga bo'lgan mehr-muhabbatni Alloh taalo qalbimizga ato etgan ilohiy muhabbat – tug'ilib o'sgan shahrimiz yoki qishlog'imizga, ona-yurtimiz-go'zal O'zbekistonga bo'lgan mehr va sadoqat tuyg'usini pok saqlashimiz lozim. Vatanni anglash uchun o'zimizni, bizning ona xalqimiz, olis ajdodlarimiz kim bo'lganini, ular qanday maqsadlar yo'lida kurashib yashaganini anglashimiz lozim.

Vatanni, kindik qonimiz tomgan diyori mohiyatini, uning qadr-qimmatini teran anglash uchun biz birinchi galda yurtimizning boy va qadimiy tarixini, uning jo'g'rofiyasi, iqtisodiy siyosati, madaniyati, asrlar davomida gullatib-yashnatib kelayotgan xalqimizning urf-odatlari, marosimlari, turmush tarzi va qadriyatlarini yaxshi bilishimiz zarur.

Har bir inson o'z tug'ilgan yurtiga bo'lgan muhabbati va sadoqatini turli shakllarda ifoda etadi. Kimdir sidqidildan mehnat qilib, Vatanning moddiy boyliklarini oshiradi, uning iqtisodiy qudratini mustahkamlashga xissa qo'shadi. Yana birov betakror iste'dodi va kuch-g'ayratini ona diyori ravnaqi, uning obro'e'tiborini yuksaltirish yo'lida safarbar etadi. Yana kimdir Vatan sarxadlarida tunu kun sergak turib, uning har qarich yerini ko'z qorachig'iday asraydi.

Hozirgi kunda yurtimiz, xalqimiz oldida turgan yuksak maqsadlarga erishishi uchun mamlakatimizda yosh avlodning har tomonlama kamol topishiga xizmat qiladigan ijtimoiy tizim ishlab chiqilgan. Bu tizimning qonuniy asosini “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi,” “Ta`lim to`g`risida”gi qonun, sog`lom avlodni voyaga yetkazish masalalariga doir Prezidentning ko`plab farmonlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlari, davlat dasturlari tashkil etadi.

Ayniqsa, ta`lim tizimini tubdan o`zgartirish, uni jahon talablari darajasiga ko`tarishini, zamonaviy fikrlaydigan yuksak malakali kadrlarni, yangi insonni tarbiyalab yetishtirishni ko`zda tutadigan Kadrlar tayyorlash milliy dasturi haqida alohida to`xtalish lozim. Bu dastur biz barpo etayotgan huquqiy demokratik davlat, fuqarolik jamiyati talablariga javob beradigan yoshlarni tarbiyalashga qaratilgani uchun yuksak ma`rifatga ega asoslanadi. U ta`lim tizimini demokratlashtirish va erkinlashtirishni ko`zda tutadi. Shuning uchun ushbu dastur qabul qilinganidan so`ng uning talablari asosida amalga oshirilgan islohotlar natijasida milliy ta`lim tizimimiz sifat jihatdan mutlaqo o`zgardi. Mustaqillik yillarida mamlakatimizda qanday yangi universitet va o`quv markazlari tashkil etilgani, yoshlarimiz uchun “Umid” jamg`armasi grantlari orqali chet ellarga borib o`qish imkoniyatlari yaratilgan. Bular ham yurtimizda shakllangan yangi ta`lim tizimi imkoniyatlaridan biridir.

Eng muhimi bu tizim yoshlarning erkin bilim olishi, sog`lom va barkamol bo`lib voyaga yetishi uchun xizmat qiladi. Shuni nazarda tutib, Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev shunday degan edi: “Demokratik jamiyatda bolalar, umuman, har bir inson erkin fikrlaydigan etib tarbiyalanadi. Agar bolalar erkin fikrlashni o`rganmasa, berilgan ta`lim samarasi past bo`lishi muqarrar”. Xaqiqatdan ham bugun zamon talabi asosida ish olib borish xar bir pedagogka juda katta ma`suliyat yuklaydi.

Tavsiyalar: - Ma'naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlarni tarbiyalashga yo'naltirilgan pedagogik jarayonning mohiyatini o'rganish.

-SHaxsni har tomonlama kamol toptirish qonuniyatlarini aniqlash.

-Ijtimoiy taraqqiyot darajasidan kelib chiqqan holda, pedagoglar faoliyati mazmunini asoslash.

-Pedagoglarni pedagogika nazariyasiga oid bilimlar hamda ta'lim-tarbiya usullari bilan qurollantirish.

-Ta'lim-tarbiya birligi hamda ijtimoiy tarbiya yo'nalishlari rivojlangan xorijiy mamlakatlar ta'lim tizimi tajribasini o'rganish asosida uzluksiz ta'lim tizimini takomillashtirish.

-Ta'lim muassasalari hamda, ularda faoliyat olib borayotgan o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikni ta'minlashning pedagogik shart-sharoitlarini o'rganish.

-O'qitish hamda tarbiyalash jarayonining samarali texnologiyalarini yaratish.

-Oila tarbiyasini muvaffaqiyatli tashkil etish yuzasidan ota-onalar uchun ilmiy-metodik tavsiyalarni ishlab chiqish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI.

1. Каримов И.А. Буюк келажегимизнинг ҳуқуқий кафолати. – Тошкент, Шарқ нашриёт-матбаа концерни Бош таҳририяти, 1993, 27-28-бет.
2. Mirziyoev Sh.M.Erkin va faravon,demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz.T.: 'O'zbekiston"2016-56 bet.
3. Mirziyoev Sh.M. "Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. T. O'zbekiston"2016-488 bet.
4. O'zбекистон Respublikasining "Ta'lim to'g'risida" gi Qonuni. "Ma'rifat", 1997. 1 ok.
5. Алишер Навоий. Махбуб ул-қулуб. Асарлар. Ўн беш томлик. 13 том. – Тошкент, Бадий адабиёт нашриёти, 1966. –189-190-бетлар.
6. Алишер Навоий. Махбуб ул-қулуб. Асарлар. Ўн беш томлик. 13 том. – Тошкент, Бадий адабиёт нашриёти, 1966. 192-193-бетлар
7. A.Avloniy. «Turkiy Guliston yohud axloq», «O`qituvchi» nashriyoti., T. 1993 yil.
8. Abu Nasr Forobiy. «Fozil odamlar shahri» «A.Qodiriy» nashriyoti. T. 1993 yil.
9. Баркамол авлод орзуси Темур Тузувчилар Ш.қурбонов, Ҳ.Саидов, Р.Аҳлиддинов. – Тошкент: Шарқ нашриёт-матбаа концерни Бош таҳририяти, 1999. – 143-бет.
10. Egamberdieva N. Ijtimoiy pedagogika .A.Navoiy nomidagi O`zb milliy kutubxonasi nashriyoti 2009 yil 232-bet.
11. Mavrulov A. Ma`naviy barkamol inson tarbiyasi. Toshkent O`zbekiston. 2008 yil. 80-bet.
12. Mavlonova R. va boshqalar. «Pedagogika» T. «O`qituvchi» 2001 yil.
13. Musurmonova O. Ma`naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. Toshkent. O`qituvchi 1996 yil 192-bet.
14. Mirtursunov Z. «Xalq pedagogikasi». T.1994 yil.
15. Munavvarov A. «Pedagogika». «O`qituvchi» nashriyoti. T. 1996 y.
16. Podlasiy I.P. «Pedagogika». I-II t. –M.: Vlados, 1999 yil.

17. Раҳимов С. Абу Али ибн Сино, аълим ва тарбия ҳақида. – Тошкент, Ўқитувчи, 1967. – 75-бет.
18. Saparboev M. Tarix vositasida milliy g'ururni tarbiyalash. Xalq ta'limi. 2004 y 3-son. 48-bet.
19. Safarbuvaeva I.R. O'quvchi shaxsini shakllantirishda milliy mentalitetdan foydalanishning pedagogik asoslari. Dissertasiya TDPU 2006y.
20. Safo Ochil. Mustqaqillik ma'naviyati va tarbiya asoslari. Toshkent. "O'qituvchi" 1998 y.208-bet.
21. Tursunov S, B.Nishonaliev «Pedagogka». «O'qituvchi» nashriyoti. T.1996 yil.
22. Turg'unov.S. O'quvchilarda Vatanga muhabbat tuyg'usini rivojlantirishda maktab rahbarlarining o'rni. Xalq ta'limi jurnali 2006y 1-son, 86-bet.
23. To'lanova M.Qadriyatlar falsafasi. Toshkent. O'zbekiston. 1998 y.236-bet.
24. Xasanboyeva O. «Pedagogika tarixidan xrestomatiya». «O'qituvchi» nashriyoti. T. 1993 yil.
25. Xayitov A. Sinf rahbari Toshkent Yangi asr avlodi 2008 127-bet.
26. Xoshimov K. va boshqalar. Pedagogika tarixi. Toshkent. O'qituvchi 1996 yil 488-bet.
27. Xoshimov K, Safo Ochil. «O'zbek pedagogikasi antologiyasi». «O'qituvchi» nashriyoti. T. 2000 yil.
28. Ziyomammedov B, Sh.Abdullaeva. «Pedagogika» «O'zbekiston milliy entsiklopediyasi» nashriyoti. T. 2000 yil.
29. O'quvchi ma'naviyatini shakllantirish. Tuzuvchilar: Fozilov N. va boshqalar. Toshkent. "Sharq" 200, -301bet.
30. "Pedagogika professionalnogo obrazovaniya." Pod. red. V.A.Slastenina. Moskva «Akademiya». 2005. 37-str
31. "O'zbekiston Respublikasining Ta'lim to'g'risidagi Qonuni" Toshkent 1997 yil.

32. “Pedagogika professionalnogo obrazovaniya.” Pod. red. V.A.Slastenina.
Moskva «Akademia».2005. 48-str.

33. Подласый И. П. “Педагогика”. Москва. “Владос» , 2005, 56-срт.

34. Podlasyy I. P. “Pedagogika”. Moskva. “Vladoss» ,2005, 56-srt

www.pedagog.uz

www.doda.uz

www.gov.uz

www.NamSu.uz